

Kirjailija Algot Untolan näkökulma vuoteen 1918

Irma Tapaninen

Kirjailija Algot Untola oli sisällissodan aikana näkyvästi esillä julkisuudessa Irmari Rantamalan ja Maiju Lassilan kirjailijanimillä julkaistuilla kiistakirjoituksillaan. Hän edusti sellaista kansanomaista näkökulmaa ja ajattelutapaa, jota on pitkään vieroksuttu kansallismielisen korkeakulttuurin piirissä. Vieroksunta on jättänyt jälkensä Untolan kirjailijakuvaan. Aikalaiskeskustelun tutkiminen tuo esiin hänen vuorovaikutuksensa muiden mielipidevaikuttajien kanssa ja osoittaa, mitä kirjailija todella sanoi muun muassa sosialismista, vallankumouksesta, vihasta ja väkivallasta. Tutkimustapa havainnollistaa, että konfliktien tutkimuksessa on tärkeää kuunnella kiistan molempia osapuolia sekä ottaa myös hävinneen näkökulma ja arvomaailma huomioon.

Kirjailija-toimittaja Algot Untola (1868–1918) tunnetaan Maiju Lassilan nimellä 1910-luvun kirjallisuuden suurena humoristina ja kansankuvauksen uudistajana.¹ Vuonna 2018 hänen syntymästään tuli kuluneeksi 150 ja kuolemasta 100 vuotta. Juhlavuoden päätteeksi kirjailija Juha Hurme kysyi *Helsingin Sanomien* uudenvuoden esseessään, miksi Untolan muistosta vaiettiin.² Vastineessaan kirjallisuudentutkija

1 Erho 1957, 138.

2 Juha Hurme, Varjeltu salaisuus. *Helsingin Sanomat* 30.12.2018.

Panu Rajala vetosi siihen, mitä Juhani Aho ja Eino Leino olivat sano-
neet hänen Irmari Rantamalan nimellä *Työmies*-lehdessä sisällissodan
aikana julkaistuista kirjoituksistaan.³

Sisällissodan voittajien keskuudessa Untolaa pidettiin niin suurta
pahennusta aikaan saaneena kansankiihottajana, että hänet surmattiin
kirjoitustensa vuoksi.⁴ *Työmies*-lehdessä hänen kanssaan työskennel-
lyt toimittaja Yrjö Räisänen kiisti jyrkästi voittajien väitteet siitä, että
kirjoitusten tarkoituksena olisi ollut yllyttää kapinoitsijoita yksityiseen
kostoon ja väkivaltaan.⁵ Kymmenen vuoden kuluttua sisällissodan
päättymisestä vasemmalta alkoi kuulua ääniä, joissa puolestaan val-
koista lehdistöä syytettiin vihan lietsomisesta ja kiihotuksesta terrori-
tekoihin, joiden uhrina Untola ja muut teloitettut punaiset nähtiin.⁶

Untola valmistui kansakoulunopettajaksi Sortavalan seminaarista
vuonna 1891 ja työskenteli sen jälkeen opettajana Viipurissa ja muual-
la Suomessa vuoteen 1906 saakka. Vuosisadan vaihteessa hän toimi
muutamia vuosia liikemiehenä Pietarissa. Yhteiskunnallisena mieli-
pidevaikuttajana Untola nousi ensimmäisen kerran näkyviin syksyn
1905 suurlakon jälkeen, jolloin hän työskenteli opettajana Kaustisel-
la. Hän kirjoitti aluksi kantaa ottavia kirjoituksia paikalliseen van-
hasuomalaiseen *Kokkola*-lehteen ja myöhemmin muihinkin saman
puolueen lehtiin.

Kirjailijanura käynnistyi vuonna 1909 Irmari Rantamalan nimellä
julkaistulla *Harhamalla*. Vuoteen 1918 mennessä hän julkaisi eri kirjai-
lijanimillä kaikkiaan 30 nidettä romaaneja, kertomuksia ja näytelmiä.
Porvarillisenä kirjailijana tunnettu Untola esiintyi ensimmäisen ker-
ran sosialistisessa *Työmies*-lehdessä kesällä 1916. Lehden vakituiseksi
avustajaksi hän siirtyi syyskesällä 1917 ja toimi sen jälkeen lehden nä-
kyvänä mielipidevaikuttajana aina punaisen Helsingin kukistumiseen
saakka, jolloin hänet vangittiin. Myöhemmin keväällä hänet ammut-

3 Panu Rajala, Mistä Rantamala tuomittiin? *Helsingin Sanomat* 4.1.2019.

4 Esim. Kapinoitsijat. *Helsingin Sanomat* 22.5.1918; Irmari Rantamalan loppu.
Uusimaa 24.5.1918.

5 Y[rjö] R[äisänen], Irmari Rantamala. Hänen kuolemansa vuosimuistopäivänä.
Suomen Sosialidemokraatti 21.5.1919.

6 Kapinoitsija, Kymmenen vuoden takaa. *Sosialisti* 16.5.1928.

tiin mereen matkalla Santahaminaan teloitettavaksi. Valkoinen lehdistö tulkitsi sen pakoyritykseksi, mutta tilanteeseen perehtynyt tutkija Marko Hautala katsoo, että Untola tiesi mereen hypätessään kuolevansa joka tapauksessa ja halusi teollaan hallita itse omaa elämäänsä loppuun asti.⁷

Tässä artikkelissa tutkitaan Untolan vuosina 1917–1918 *Työmie-*lehdessä julkaisemia kirjoituksia ja niistä vuosina 1918–1928 käytyä aikalaiskeskustelua. Tutkimusaineistolta kysytään, miten valkoiset kommentoivat Untolan kirjoituksia. Olivatko heidän väitteensä oikeutettuja? Millainen oli Untolan oma näkökulma ajankohdan tapahtumiin? Mitä hän puolusti ja mitä vastusti? Mitä retorisia keinoja hän käytti? Nouseeko keskusteluissa esiin kipeitä ongelmia? Millainen suhde Untolalla oli aikansa merkittävimpiin kansalliskirjailijoihin, Juhani Ahoon ja Eino Leinoon? Tutkimustehtävänä on kääntää esiin Untolan oma näkökulma ja tuoda se mukaan vihapuhetta koskevaan keskusteluun.

Tutkimusaineisto koostuu pääosin vuosina 1905–1928 ilmestyneistä sanomalehtikirjoituksista. Untolan viimeisistä lehtikirjoituksista käytyä keskustelua on tutkittu Kansalliskirjaston digitaalisen lehtiaineiston avulla. Aineistosta on etsitty artikkelikokoelman teeman mukaisesti vihaan, väkivaltaan ja harhaan johtavaan tietoon liittyneitä aikalaiskommentteja 1920-luvun loppuun saakka. Untolan omaa näkökulmaa on tutkittu vastustajien kirjoituksista esiin nousevien teemojen kautta siten, että tarkastelussa on hyödynnetty soveltuvilta osin koko hänen vuosina 1905–1918 ilmestynyttä kirjallista tuotantoaan. Kaunokirjallisia teoksia ei ole varsinaisesti analysoitu, vaan niistä todetaan ainoastaan johtavien teemojen kytkeytyminen aikakauden julkiseen keskusteluun.

Bahtinilainen karnevalismi tulkinta-avaimena

Teoreettisen lähestymistavan tarjoaa venäläisen filosofin Mihail Bahtinin kieli- ja kirjallisuusteoria, joka soveltuu niin sanotun karnevalisti-

7 Untolan elämänvaiheet perustuvat Hautalan vuonna 2010 ilmestyneeseen väitöstudiumukseen. Kuolemasta uutisoi esim. *Helsingin Sanomat* 22.5.1918. Tulkinta kuolemasta Hautala 2010, 710.

sen kirjallisuuden tutkimiseen. Maiju Lassilan nimellä ilmestyneitä teoksia on tutkittu Bahtinin teorian avulla jo 1980-luvun loppupuolelta asti.⁸ Karnevalistisuudessa on kyse kaunokirjallisia teoksia laajemmas- ta kulttuurihistoriallisesta ilmiöstä, ja siksi lähestymistapa soveltuu myös tämän artikkelin vakaviin teemoihin. Tutkimusaineistosta hah- mottuvaa keskustelua tulkitaan virallisen ja epävirallisen kulttuurin välisenä kommunikaationa. Bahtinin mukaan karnevalistisen kirjalli- suuden perustana ja suurena linjana on kahden erilaisen kulttuurin, virallisen vakavan kulttuurin ja epävirallisen kansan naurukulttuu- rin välinen kamppailu, jolla on kiinteä yhteys aikakautensa todellisiin tapahtumiin.⁹

Virallisella vakavalla kulttuurilla Bahtin viittaa kirkon ja feodaalival- tion kultteihin ja seremonioihin 1500-luvun alun Euroopassa, mutta toteaa, että hänen tutkimansa François Rabelais ”paljasti nauravan kansan omaperäisen ja vaikean kielen niin selkeästi ja täydellisesti, että hänen tuotantonsa valottaa myös muiden aikakausien kansan naurukulttuuria.”¹⁰ Nykyaikaan sovellettuna käsitteellä voidaan tar- koittaa yhteiskunnan julkisissa instituutioissa, esimerkiksi kouluissa, yliopistoissa, valtionhallinnossa, kirkon piirissä tai mediajulkisuuden valtavirrassa hyväksyttyä ja ylläpidettyä kulttuuria. Tässä tutkimuk- sessa virallisen kulttuurin käsite samastetaan pitkälti Suomen kansal- liseen julkisuuteen, josta käytetään vuosien 1918–1928 osalta myös nimitystä ”Valkoinen Suomi”. Tutkija Hannu Niemisen mukaan Suo- men kansallinen julkisuus oli rakentunut vuoteen 1906 mennessä niin voimakkaasti kansallisen ideologian ja valtioyhteyden perustalle, että julkisessa keskustelussa esitettyjen näkemysten kyseenalaistaminen joistakin muista kuin sen omassa piirissä hyväksytyistä näkökulmista oli vaikeaa, jollei mahdotonta.¹¹

Tutkija Mika Siirainen on osoittanut Iisalmen aluetta käsitteleväs- sä tutkimuksessaan, että valkoisuudessa oli kyse porvarillisen julki- suuden kollektiivisesta rakenteesta, jonka eheyteen alkoi tulla särö-

8 Perttula 1988.

9 Bahtin 1995, 7–8, 390.

10 Bahtin 1995, 7, 424.

11 Nieminen 2006, 160, 173.

jä vasta vuosien 1930–1933 oikeistoradikalismien aikana.¹² Sisällissodan seurauksena Suomi oli 1920-luvulla jakaantunut selkeästi kahdella porvarilliseen, virallisesti tunnustettuun Suomeen ja työväestön ”varjo-Suomeen”, jonka olemassaolosta pyrittiin valtavirtajulkisuudessa vaikenemaan. Sodasta ja siihen johtaneista syistä vallitsi kaksi toisistaan poikkeavaa tulkintaa, valkoinen ja punainen totuus. Tilanne jatkui pääpiirteissään samana 1960-luvulle saakka, jolloin varsinainen objektiivinen sisällissodan historian tutkimus alkoi. Vasemmiston näkökulma pääsi osaksi suomalaista valtavirtajulkisuutta 1960–1970-luvuilla. Valkoisen Suomen perintö vaikutti kuitenkin taustalla ja vahvistui uusisänmaallisuudeksi kylmän sodan päättymisen jälkeen.¹³

”Kansan naurukulttuurilla” Bahtin tarkoittaa niitä vuosituhansien aikana muotoutuneita kansanomaisia suullisia ja kirjallisia lähteitä, jotka määrittävät karnevalistiselle kirjallisuudelle ominaista taiteellisesti-ideologista konseptiota.¹⁴ Untolan lehtikirjoitusten läheinen yhteys kansan nauruun tuli selvästi esiin jo ensimmäisissä *Kokkola*-lehdessä ilmestyneissä Liisan Antin pakinoissa. Kansanhimiset ymmärsivät ja hyväksyivät niiden kielen, tyylin ja näkökulman välittömästi, mutta kansallisen julkisuuden piirissä pakinoita pidettiin siveettöminä ja mauttomina.¹⁵ Sama ilmiö on nähtävissä myös *Työmies*-lehden kirjoitusten vastaanotossa. Räisäsen mukaan rahvaan ajatukset olivat Untolalle tuttuja kuin aapisen kirjaimet: ”Ja kun hän oli kirjailija niiden joukossa, kun hänellä oli sana vallassaan, niin voi hän pukea ne ajatukset muotoon, joka upposi joukkoihin.”¹⁶

Bahtinin mukaan virallinen, vakava kulttuuri ja kansan epävirallinen naurukulttuuri ovat jossain muodossa olemassa aina ja kaikkialla.¹⁷ Arvioitaessa Untolan suhdetta tämän päivän viralliseen kulttuuriin tulee huomioida se, että hänen aikakaudellaan Suomi oli Venäjän

12 Siirainen 2012.

13 Tepora 2018b, 330–331; Kinnunen 2018, 340–341; Hentilä 2018, 14–15 ja passim.

14 Bahtin 1995, 5–6 ja passim.

15 Tapaninen 2014, 166–178, 241–243, 248–249.

16 Y[rjö] R[äisänen], Irmari Rantamala. Hänen kuolemansa vuosimuistopäivänä. *Suomen Sosialidemokraatti* 21.5.1919.

17 Bahtin 1995, 423–424.

autonominen alue ja kehitysmää, jossa vallitsi jyrkkä ero oppineen ja kansankulttuurin välillä. Tänäpä Suomi on sen sijaan yksi maa- ilman vauraimmista demokratioista, jossa muun muassa lehdistön sananvapausindeksi on ollut jo vuosia maailman kärkiluokkaa.¹⁸

Tutkimusaineistosta hahmottuvaa dialogia on tutkittu siten, että kaikki aineistoon sisältyvät kirjoitukset nähdään puheenvuoroina aikakauden julkisissa keskusteluissa. Puheenvuorot reagoivat aikaisemmin samoista teemoista esitettyihin puheenvuoroihin aktiivisesti: ne väittelevät toistensa kanssa erilaisia argumentteja ja retorisia keinoja käyttäen.¹⁹ Untolan monet kirjoittajanimet voidaan nähdä osana bahtinilaista karnevalismia, joka sekoittaa ja hajottaa kaikkia häntä koskevia määrittely-yrityksiä. Tästä eteenpäin käytetään nimeä Algot Untola silloin, kun puhutaan historiallisesta henkilöstä tai viitataan hänen kirjalliseen tuotantoonsa kokonaisuudessaan. Puhuttaessa jostakin tietystä kirjoituksesta, viitataan sen allekirjoituksena käytettyyn kirjoittajanimeseen. *Työmieheessä* Untola esiintyi nimenomaan kirjailijana, ei poliittisena toimijana. Sen merkiksi hän allekirjoitti artikkelinsa ja pakinansa tunnetuimmilla kirjailijanimillään Irmari Rantamala ja Maiju Lassila.

Seuraavassa tehdään lyhyt katsaus Untolan kirjailijakuvan muotoutumiseen keskittyen siinä hänen viimeisiä lehtikirjoituksiaan käsittelevään tai sivuvaan tutkimukseen. Sen jälkeen tutkitaan tärkeimpiä Untolaa kohtaan esitettyjä syytöksiä, jotka aiheutuivat hänen *Työmieheessä* vuosina 1917–1918 julkaisemistaan kirjoituksista. Toisessa osassa tarkastellaan Rantamalan kirjoitusten yhteyttä ajanjakson muuhun julkiseen keskusteluun. Kolmannessa osassa tutkitaan aineistosta esiin noussutta keskustelua porvarillisista ja punaisista naisista sisällissodassa. Viimeisessä osassa palataan johdannon lähtökohtana olleen keskustelun alkulähteille tarkastelemaan kansalliskirjailijoiden ja Untolan keskinäistä suhdetta. Lopuksi arvioidaan tutkimuksen tuloksia tämän teoksen johdannossa esitettyjen vihapuheen määritelmien valossa.

18 Lehdistönvapausindeksi. Toimittajat ilman rajoja Suomi 23.1.2021. Elektroninen aineisto.

19 Bahtin 2004, 68, lähestymistavasta laajemmin 60–101.

Untola-tutkimuksen kansallinen näkökulma

Untolan kirjailijakuvaan perusta luotiin valkoisessa Suomessa. Vuonna 1923 ilmestyneen ensimmäisen elämäkerrallisen esityksen laati kirjallisuudentutkija Eino Railo, joka oli yksi Untolan teosten kustantajista. Arvomaailmoiltaan miehet olivat toistensa vastakohtia, mutta mielipidevaikuttajina heitä voidaan verrata toisiinsa, sillä Railo toimitti sisällissodan aikana Helsingissä valkoisten *Vapaa sana* -nimistä maanalaista julkaisua. Hän määritteli Untolan lehtikirjoittelun yleisesti ottaen sekavaksi ja piti *Työmieheissä* ilmestyneitä kirjoituksia sisällöltään punaisen kiihotuksen tarkoituksia palvelevina.²⁰

Ensimmäisen Untolaa käsittelevän väitöskirjan teki Elsa Erho 1950-luvulla Turun yliopistossa. Hän määritteli Untolan erakoksi, joka ei ollut *Työmies*-lehteen kirjoittaessaan kaikesta selvillä ja uskoi lapsen alttiudella, mitä muut hänelle kertoivat.²¹ Tähän on syytä todeta, että Untolan käsitys aikakauden tapahtumista perustui julkiseen keskusteluun, mikä näkyy selvästi tutkimusaineistossa. Ahkerana lehtien lukijana hän seurasi suomenkielisten lehtien lisäksi myös ainakin ruotsin- ja venäjänkielistä lehdistöä.²² Railon ja Erhon välityksellä Untolasta muotoutui voimakkaasti kaksijakoinen kirjailijakuva, jossa Maiju Lassilan tuotanto – lähinnä *Tulitikkuja lainaamassa* – hyväksyttiin osaksi kansalliskirjallisuutta lukemalla sitä harmittomana huumorina. Kirjailija historiallisena henkilönä ja hänen alter egokseen tulkittu Irmari Rantamala sen sijaan torjuttiin ja sysättiin kansalliskirjallisuuden marginaaliin.²³

Marxilainen näkökulma tuli mukaan Untolaa käsittelevään tieteelliseen keskusteluun 1960-luvulla. Siihen saakka historiankirjoituksen ytimen oli muodostanut Suomen erillisasemaa korostanut itsenäisen kansallisvaltion synty- ja kehityskertomus, jonka osana kaikki yhteiskunnallinen toiminta ja ajattelu saivat merkityksensä.²⁴ Kirjallisuudentutkija Raoul Palmgren katsoi Untolan liittyneen työväenliikkeen

20 Railo 1923, xxvii–xxviii.

21 Erho 1957, 142–143.

22 Tapaninen 2016, 239.

23 Railo 1923, xxvi; Erho 1957, 138.

24 Liikanen 2005, 223.

aatemaailmaan vasta viimeisissä vuosien 1917–1918 lehtikirjoituksissaan. Kirjailijana hän oli kyllä ollut työväen asialla, mutta ei tais-televan työväenliikkeen asialla. Palmgren osoittaa eron vertaamalla ihmiskuvaajana ja tyyllitaiturina merkittävämpää Untolaa aatteelliseen työväenkirjailijaan Konrad Lehtimäkeen. Kumpikin kuvasi työväes-tötä, mutta Untolan kirjoitusten peruselementteinä olivat kärsimys ja myötätunto, Lehtimäen puolestaan sankaruus, uhma ja tahto.²⁵ Neu-vostokarjalaisen kirjallisuudentutkijan Eino Karhun mukaan Untolan valinta kapitalismin ja sosialismin välillä tapahtui jo vuonna 1916, jol-loin aikaisemmin ainoastaan vanhasuomalaisiin lehtiin kirjoittanut kirjailija julkaisi ensimmäiset kirjoituksensa *Työmiehessä*.²⁶

Humanistisessa tutkimuksessa tapahtuneen kielellisen käänteeseen jäl-keen kirjallisuudentutkija Maria-Liisa Kunnas tutki vuosina 1917–1918 julkisuudessa käytyä kirjallista keskustelua ja näki Untolan kir-joituksissa selviä marxilaisia painotuksia. Kansainvälisyys, materia-listisuus ja taloudellisten tekijöiden ensisijaisuus erosivat hänen mu-kaansa selvästi porvarillisten kirjailijoiden kansallisesta idealismis-ta.²⁷ Kunnas ei ottanut kantaa karnevalistiseen ajatteluun, jota ei vielä 1970-luvun Suomessa tunnettu riittävästi. Bahtinin mukaan kansan nauru on luonteeltaan yleiskansallista ja materialistista, joten myös se muodostaa jyrkän vastakohdan kaikelle abstraktin idealistiselle.²⁸

Vuonna 2010 väitellyt historianutkija Marko Hautala arvioi aikai-semmista tutkijoista poiketen, että siirtyminen *Työmies*-lehden kir-joittajaksi ei tehnyt Untolasta sosialistia vaan hän oli liian yksilöllinen ajattelija kuuluakseen mihinkään ideologisesti rajattuun joukkoon.²⁹ Hautalan tutkimus on toteutettu perinteisellä biografisen tutkimuk-sen metodilla, jossa tutkimuksen kohteesta kerätään kaikki saatavilla olevat lähteet ja tehdään niiden pohjalta tulkintoja. Tutkija on löytä-nyt kohteestaan runsaasti uusia lähteitä, mutta tutkimusmetodi ei ota riittävästi huomioon historian tutkimuksen perinteen tuomia pulmia,

25 Palmgren 1966, 277, 282.

26 Karhu 1973, 497.

27 Kunnas 1976, 76, 96, 100, 154, 176.

28 Bahtin 1995, 20.

29 Hautala 2010, 717.

ja siksi 1900-luvun alun kansallisidealistinen näkökulma määrittelee edelleen Untolan kirjailijakuvaa. Metodologisen nationalismin aikakaudella Untola-tutkimusta leimasi myöhemmin myös marxilaisten tutkijoiden hyväksymä näkemys, jonka mukaan tekijä käsitteli *Harhamassa* suoraan oman elämänsä tapahtumia.³⁰ Tämä tulkinta ohjaa myös Hautalan tutkimusta, vaikka hän ottaakin etäisyyttä romaanin oletettuun omaelämäkerrallisuuteen ja painottaa kerronnan fiktiivisyyttä.³¹

Omissa Untola-tutkimuksissani olen lähtenyt kehittämään kirjallisuudentutkija Irma Perttulan alun perin esittämää ajatusta Maiju Lassilan tuotannon karnevalistisuudesta.³² Karnevalistisen kirjallisuuden tärkein tehtävä on murskata virallinen kuva aikakaudestaan ja katsoa sitä uudella tavalla kansan naurukulttuurin näkökulmasta.³³ Käsillä oleva artikkeli kuuluu laajempaan tutkimuskokonaisuuteen, jossa tutkin Untolan ajattelua ja tuotantoa Bahtinin kieli- ja kirjallisuusteorian avulla. *Harhama*-teosta ei tässä lähestymistavassa nähdä enää entiseen tapaan omaelämäkerrallisena vaan tekijän tulkitaan pohtivan nimipäähenkilönsä avulla aikakauden julkisuudessa manifestoituja johtavia aatteita ja luovan omaa suhdettaan niihin.³⁴

Maiju Lassilakaan ei näyttäydy tutkimuksissani enää entiseen tapaan harmittomana humoristina. Lassilan huumori oli hyväntahtoista mutta kirpeää, joskus jopa niin kirpeää, että esimerkiksi *Liika viisaan* käsikirjoitus ei päässyt kirjailijan suunnittelemassa muodossa julkisuuteen.³⁵ Untolan siirtyminen vanhasuomalaisten piiristä sosialistien kannattajaksi ei johtunut ideologisesta kääntymyksestä vaan liittyi torpparilainsäädännön valmistelun esiin nostamiin vallankäytön epäkohtiin ja yhteiskunnallisen luottamuksen katoamiseen.³⁶ Untolan kirjallisesta tuotannosta kokonaisuudessaan voidaan osoittaa

30 Railo 1923, xiii–xvi; Erho 1957, 21–40; Palmgren 1966, 251; Karhu 1973, 427–428.

31 Hautala 2010, 27, 714.

32 Perttula 1988.

33 Bahtin 1995, 391.

34 Tapaninen 2014, 269, 277–281.

35 Tapaninen 2019a; Tapaninen 2019b.

36 Tapaninen 2020a, 232.

karnevalistiselle kirjallisuudelle ominaiset piirteet. Karnevalistinen, vastakulttuurinen kirjallisuus kyseenalaistaa auktoriteetit ja tarjoaa vaihtoehtoisia ratkaisuja.³⁷ Tämä näkökulma toteutuu myös Untolan viimeisissä *Työmies*-lehden kirjoituksissa.

Valkoisten syytökset vihaan yllyttämisestä

Valkoisen Suomen lehdistössä Untola nähtiin sosialistina tai ainakin ”sosialistisen kokoontumisvapauden puoltajana ja bolševistisen ihannevaltion ajatuksen uranaukojana”.³⁸ Kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän puolustajat tunsivat vihaa ja epäluuloa sosialismia ja sosialisteja kohtaan, mutta mikä oli Untolan tosiasiallinen suhde sosialismiin hänen omien kirjoitustensa valossa?

Ensimmäisissä *Kokkola*-lehdessä ilmestyneissä artikkeleissaan Untola piti sosialismia eettisesti ja taloudellisesti merkittävänä liikkeenä.³⁹ Sosiaalidemokraattisen puolueen äänivyöry vuoden 1907 eduskuntavaaleissa oli hänelle silti yllätys. Hän arvosteli suomalaisia sosiaalidemokraatteja sitä, että äänestäjille ei ollut selitetty sosialismin periaatteita ja suunnitelmia sosialistisesta yhteiskuntamuodosta oikein.⁴⁰ Hän ei uskonut, että sosialistinen valtio voisi toteutua Suomessa, koska kansalaiset arvostivat niin paljon perintö- ja omistusoikeuttaan. Sosiaalidemokraattista puoluetta ei hänen mielestään ollut äänestetty aatteen vaan aineellisten etujen takia.⁴¹ Untolan suhtautuminen sosialistiseen työväenliikkeeseen säilyi myöhemminkin ambivalenttina, myös sen jälkeen, kun hän ryhtyi näkyvästi tukemaan liikkeen poliittisia tavoitteita.

Vuoden 1916 vaalien yhteydessä Rantamala kehotti *Työmiehessä* torppareita äänestämään sosialisteja, koska hän arvioi, että ainoastaan vahva työväenpuolue saisi painostuksellaan aikaan maanvuokraajia

37 Kirjallisuudentutkimus: karnevaali. Tieteen termipankki 28.1.2020. Elektroninen aineisto.

38 Matti-Aku, Viikon varrelta. *Savonmaa* 27.11.1920.

39 Maamies [Untola], Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 28.2.1906; [Untola], Puhe. *Kokkola* 30.6.1906.

40 Maamies [Untola], Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 27.3.1907.

41 Maamies [Untola], Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 8.4.1907.

tyydyttäneen lainsäädännön.⁴² Syksyn 1917 vaaleissa Untola tuki edelleen voimakkaasti sosialistien vaalikampanjaa. Vaalitappion jälkeen hän tarjoutui puolueen jäseneksi, koska aikoi kehottaa työläisiä liittymään ammattiyhdistyksiin ja piti sen vuoksi velvollisuutenaan maksaa itsekin jäsenmaksuja. Samalla hän korosti, että hän ei halunnut olla puolueen toiminnassa mukana muuten kuin kirjoituksillaan.⁴³ Hän piti loppuun asti etäisyyttä sosialistien johtoon, jota hän ei tuntenut ja johon hän ei katsonut kuuluvansa.⁴⁴ Hän ei sulautunut myöskään työväestöön, vaan teki eron omien aineellisten etujensa ja työväestön etujen välillä: ”Minulla itselläni on porvarillisessakin yhteiskunnassa ollut ja on hyvä olla.”⁴⁵

Viimeisissä kirjoituksissaan Rantamala viittasi suhteellisen harvoin suoraan sosialismin aatteisiin. Tärkein poikkeus on Eron hetkellä -artikkeli, jossa hän lähtee siitä, että sosialismin eettiset ihanteet tulisivat toteutumaan Venäjällä. Kukaan ei vielä tuolloin osannut kuvitella sitä, mihin bolševikkien vallankumous tulisi johtamaan.⁴⁶ Untolan mukaan bolševikkiliikkeen ”suuret piirteet voidaan nähdä vasta tulevaisuudessa, silloin kun niitä voidaan katsoa kylliksi kaukaa.”⁴⁷ Vähän ennen saksalaisjoukkojen Helsingin valtausta Rantamala tunsu vastustamatonta halua käyttää me-sanaa ja tunnustautui silloin Marxin opetuslapseksi, koska: ”Me Marxin lapsethan emme tunnusta, emme koskaan voi tunnustaa porvariston yhteiskuntamoraalia.”⁴⁸ Viho-viimeisessä *Työmiehen* artikkelissaan hän piti Suomen tapahtumia ensimmäisenä köyhälistön vallankumouksena maailmassa.⁴⁹

Samansuuntaisesti hänen kanssaan ajattelivat myös ne venäläiseen sivistyneistöön kuuluneet tarkkailijat, joiden mielestä Suomessa – toisin kuin Venäjällä – oli alkanut oikea vallankumous. Venäjän historian

42 Irmari Rantamala [Untola], Porvarikirje 1. *Työmies* 29.6.1916.

43 Rantamala Räisäselle 12.10.1917. VapSa 146a, KA.

44 Irmari Rantamala [Untola], Ei kuolema vaan elämä. *Työmies* 9.4.1918.

45 Irmari Rantamala [Untola], Kultainen oinaan talja. *Työmies* 10.4.1918.

46 Siltala 2018, 63.

47 Irmari Rantamala [Untola], Eron hetkellä. *Työmies* 19.1.1918.

48 Irmari Rantamala [Untola], Kultainen oinaan talja. *Työmies* 10.4.1918.

49 Irmari Rantamala [Untola], Jaa ja hallitse. *Työmies* 12.4.1918.

tutkijan Timo Vihavaisen mukaan venäläistarkkailijoiden käsitys perustui siihen, että sosiaalidemokratialla katsottiin Suomessa olevan enemmistön kannatus vuoden 1916 vaalien mukaisesti. Kumous ei ollut sotilaiden tekemä, eikä se liittynyt maailmansodan rauhankesymyksiin. Suomessa ei myöskään esiintynyt samanlaista ryöstelyä kuin Venäjällä, eikä maassa puhuttu heti koittavasta sosialismista, vaan keskityttiin tekemään käytännön uudistuksia.⁵⁰ Rantamala katsoi Suomen vallankumoukseen sisältyvän piirteitä, joissa oli sosialistisen vallankumouksen luonne, vaikka siinä tyydyttiin vain vaatimaan takeita siitä, ”että tulevaisuudessa saadaan rauhassa ja rauhallisilla taisteluilla ja keinoilla pyrkiä askel askeleelta lopullista päämäärää kohti”.⁵¹

Kun Untolaa syytettiin vihaan kiihottamisesta, viitattiin samalla laajemmin sosialistisen työväenliikkeen toimintaan, johon Rantamalan *Työmies*-lehdessä ilmestyneet kirjoitukset yhdistettiin. Sisällissodan jälkeisessä Suomessa kiihottajiksi luokiteltiin kaikki työväen sanomalehtien toimihenkilöt ja sosialististen järjestöjen jäsenet rivijäseniä myöten.⁵² Sosialistien omasta näkökulmasta agitaation ja järjestötoiminnan tavoitteena oli luoda järjestäytynyt työväenliike.⁵³ Untola puolusti jo vuonna 1906 *Kokkola*-lehdessä järjestäytyneen työväen puheoikeutta: ”Ja jos sen tunteet purkautuvatkin karkeassa muodossa, älköön niitä selitettäkö röyhkeydeksi.”⁵⁴ Hän oli vakuuttunut siitä, että yhteiskunta uudistuisi ainoastaan ruohonjuuritason poliittisen toiminnan kautta, ja piti sen vuoksi tärkeänä, että myös maaseudun köyhälistö ja pienviljelijät puhuisivat rohkeasti ja toisivat esiin epäkoh-tia. Hän ei kritisoinut työväen ”rähisemistä” vaan piti demokratian ongelmana päinvastoin sitä, että kansanihmiset olivat ujoja, itseään epäileviä ja vaikenemaan tottuneita.⁵⁵

Untola tiedosti kyllä sosialismin yhteyden luokkavihaan. *Harhamas*-sa hän pohti sitä asettamalla rinnakkain sosialistisen ja uskonnollisen

50 Vihavainen 2011, 134.

51 Irmari Rantamala [Untola], Jaa ja hallitse. *Työmies* 12.4.1918.

52 Lintunen 2017, 124.

53 Rajavuori 2017, 58–59, 63.

54 Maamies [Untola], Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 14.3.1906.

55 Maamies [Untola], Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 7.7.1906.

julistuksen. Näissä kuvauksissa sosialismi saa kuulijat vihaisiksi ja kostonhimoisiksi, uskonto puolestaan syyllisyydentuntoisiksi ja itseään tutkiviksi.⁵⁶ Tästä huolimatta kirjailija puolusti sekä omaa että muiden sananvapautta. Hän ei voinut hyväksyä sitä, että Suomalaisen puolueen johtajistosta käsin pyrittiin määräälemään ”mitä me, minä ja muut, saamme kirjoittaa ja puhua asioista, joka koskee juuri *meitä itseämme*, jokaista samalla tavalla.”⁵⁷

Valkoisen lehdistön mukaan Untola oli esiintynyt *Työmies*-lehden kirjoituksillaan laillista hallitusta vastaan.⁵⁸ On totta, että hän arvosteli kevään 1918 aikana useaan otteeseen erityisesti senaatin puheenjohtajaa Pehr Evind Svinhufvudia sekä kauppa- ja teollisuustoimikunnan päällikköä Heikki Renvallia.⁵⁹ Tosin hän oli arvostellut heidän poliittista toimintaansa jo pitkään. Vuonna 1906 *Kokkola*-lehdessä ilmestyneiden Liisan Antin pakinoiden karnevalistinen nauru kohdistui yleisesti perustuslailliseen politiikkaan ja henkilöityi varsinkin nuorsuomalaisen puolueen maa- ja metsätalouspolitiikan asiantuntijoihin Jonas Castréniin ja Heikki Renvalliin.⁶⁰ Välittömästi syksyn 1905 suurlakon jälkeen Untola moitti juuri nimitettyä Leo Mechelinin senaattia, koska hän koki sen tahtovan painaa suomenkielisen maa- ja työkansan uudelleen ”ylimys- ja ruotsinmielisen herravallan alle”.⁶¹ Mechelinin senaatin aikakautta vuosina 1905–1908 on yleensä pidetty suomalaisen demokratian läpimurtona, mutta Untola ajatteli toisin: ”Suurlakkoa seuranneen taantumuksen alkaessa, silloin kun pimeys uhkasi, lausui ruotsalaisen puolueen herra [...], kuinka heillä on vernaläinen mahti turvana työläisiä vastaan”.⁶² Samatapaaisia syytöksiä sosiaalidemokraatit esittivät porvaristolle vielä 1970-luvulla, mikä sai

56 Tapaninen 2014, 84–85, 86, 112, 242.

57 Irmari Rantamala [Untola], Porvarikirje 2. *Työmies* 30.6.1916. Korostukset Rantamalan.

58 Irmari Rantamala tuomittu. *Turun Lehti* 23.5.1918.

59 Esimerkiksi Irmari Rantamala [Untola], Suomalainen veri. *Työmies* 23.2.1918; Irmari Rantamala [Untola], Uusia nimiä. *Työmies* 14.3.1918; Irmari Rantamala [Untola], Naamioitu teloitus. *Työmies* 30.3.1918.

60 Tapaninen 2014, 169–178.

61 Maalainen [Untola], Uusi senaatti. *Kokkola* 18.11.1905.

62 Irmari Rantamala [Untola], Kansallinen häpeä. *Työmies* 30.8.1917.

historioitsija Osmo Jussilan tutkimaan asiaa vuosien 1899–1914 osalta. Hänen mukaansa perustuslaillisten yhteistyö venäläisen hallitusvallan kanssa tapahtui juuri järjestysvallan käytön alueella.⁶³

Untola vastusti koko julkisen toimintansa ajan Suomessa harjoitettua sisäpolitiikkaa. Eduskunta pyrittiin pitämään sivussa kansantaloutta koskevista päätöksistä, koska vanha säätyeliitti pelkäsi sosialistien vallan kasvua. Se tapahtui yhteisymmärryksessä Venäjän viranomaisen ja senaatin kanssa.⁶⁴ Untola näki syksyn 1917 tapahtumat ja sisällissodan puhkeamisen tämän valtopolitiikan jatkeena. Porvariston aseistautuminen ja suojeluskuntien julistaminen hallituksen joukoiksi tarkoittivat hänen silmissään sitä, että työnantajien puolelta oli lopetettu kaikki sovittelut ja työväestön piti alistua heidän tahtoonsa ilman miettimisaikaa, harkintaa, ilman armoa ja ehtoja. Hänen tulkintansa mukaan työväki ei tässä tilanteessa ”voinut antaa muuta kuin yhden ainoan vastauksen: Aseisiin!”⁶⁵

Untolan näkökulmasta Suomen sisällissota ei puhjennut yllätyksenä, vaan sillä oli pitkä kehityshistoria. Hän tiedosti vallankumouksen vaaran jo varhain ja varoitti siitä julkisuudessa toistuvasti vuodesta 1906 lähtien.⁶⁶ Suomessa harjoitettu talouspolitiikka näyttäytyi hänen silmissään osana aikakauden maailmanpolitiikkaa ja kapitalistista järjestelmää. Hän ihmetteli sitä, että *Suometar* tunnusti kyllä Venäjän, Kiinan, Turkin, Espanjan ja Italian kansan- ja kumousliikkeiden syntyneen hallitsevan luokan ja valtiovallan sorron ja taipumattomuuden seurauksena, mutta vastaava liikehdintä Suomessa leimattiin sosialistisen kiihotuksen syyksi.⁶⁷

Punaisten vallanotto oli Untolan mielestä onneton askel, mutta kun se kerran oli otettu, ei auttanut muu kuin seisoa päätöksen takana yhtenä miehenä, sillä sotaa edeltäneisiin yhteiskunnallisiin oloihin

63 Jussila 1979, 250–251.

64 Nieminen 2006, 170–171.

65 Irmari Rantamala [Untola], Eteenpäin! *Työmies* 13.2.1918.

66 Liisan Antti [Untola], Liisan Antin kirjeitä. *Kokkola* 12.5.1906; Tapaninen 2014, 272–273; Hautala 2010, 300; Irmari Rantamala [Untola], Eteenpäin!. *Työmies* 13.2.1918; Irmari Rantamala [Untola], Oman itsensä edessä. *Työmies* 31.3.1918.

67 Irmari Rantamala [Untola], Valheen profeetat. *Työmies* 30.11.1917.

työväestö ei enää voisi palata.⁶⁸ Eteenpäin! -artikkelissa Rantamala innosti työläisiä taisteluun nähdessä Suomen tapahtumat osana proletariaatin kansainvälistä liikehdintää: ”Koko maailman köyhälistö katsoo tänne, odottaa.”⁶⁹ *Työmiehen* viimeisessä numerossa hän totesi useaan kertaan, että nationalismi oli petosta eikä kapitalismi tosiasiaa piitannut isänmaasta. Kansainvälinen kapitalismi oli mahtava voima, jota vastaan työläiset eri puolilla maailmaa kappailivat. Suomalainen työväestö oli noussut kansainvälisen köyhälistön puolesta ja uhrannut sen hyväksi elämänsä ja henkensä.⁷⁰ Toisin sanoen hänen näkökulmastaan nationalistit olivat kapitalisteja ja kapitalismi oli internationalistista.

Keväällä 1918 Untolaa pidettiin voittajien keskuudessa ”ankarimpana punakaartin edesottamusten kannattajana” ja väitettiin hänen yllyttäneen näitä ”roistontöihin ja murhiin”.⁷¹ Rantamala julistautui marraskuun suurlakon jälkeen syksyllä 1917 vallankumousliikkeelle täysin solidaariseksi: ”En puolusta tällä veritöitä, vaan vastustan kaikkea kosta.”⁷² Kevättalvella 1918 hän vetosi punakaarteihin toistuvasti sodan julmuuksien ehkäisemiseksi. Helmikuussa hän jopa ehdotti, että punakaartin pitäisi kieltää omiltaan kaikenlainen julmuus ja yksityinen kosto kuolemanrangaistuksen uhalla.⁷³ Maaliskuussa hän tuomitsi esiin nousseen punaisen terrorin ja katsoi, että vallankumousta uhkasi sisäinen tuho, jos julmuuksia ei heti ja kaikella ankaruudella tukahdutettaisi.⁷⁴ Pääsiäiskirjoituksessaan hän pyysi työläisiltä hartaasti, etteivät he kävisi koskaan kärsimyksissään julmiksi, vaan lempeiksi.⁷⁵

Kansanvaltuuskunnan Helsingistä lähdön jälkeen Untola oli kuullut punaisten joukossa olevan niitä, jotka kehottivat surmaamaan ensin porvarit ja sitten omat johtajat. Se oli hänen mielestään matalamielistä

68 Untolan puolustuspuhe julkaistu Piilonen 1998, 378; Irmari Rantamala [Untola], Jos. *Työmies* 28.2.1918.

69 Irmari Rantamala [Untola], Eteenpäin! *Työmies* 13.2.1918.

70 Irmari Rantamala [Untola], Jaa ja hallitse. *Työmies* 12.4.1918.

71 Kun punainen valta luhistui Helsingissä. *Itä-Savo* 30.4.1918; Tuomittuja maan-kavaltajia. *Savotar* 22.5.1918.

72 Irmari Rantamala [Untola], Valheen profeetat. *Työmies* 30.11.1917.

73 Irmari Rantamala [Untola], Suomalainen veri. *Työmies* 23.2.1918.

74 Irmari Rantamala [Untola], Tuho on ovella. *Työmies* 20.3.1918.

75 Irmari Rantamala [Untola], Oman itsensä edessä. *Työmies* 31.3.1918.

provokaatiota, joka kaikkien työläisten piti inhota torjua.⁷⁶ Helsingin valloituksen alla hän pyysi hartaasti, etteivät punakaartit saastuttaisi aseitaan ainoallakaan verityöllä tai kostonteolla, vaan asettuisivat päinvastoin jokaisen aseettoman vastustajan turvaksi ja tueksi.⁷⁷ Yrjö Räisäsen mielestä helsinkiläinen porvaristo välttyi katkeroituneiden punaisten viime hetken kostolta juuri näiden vetoomusten takia.⁷⁸ Myöhemmin punaiset surmasivat vastaavissa tilanteissa vankejaan esimerkiksi Lappeenrannassa ja Viipurissa.⁷⁹ Kuten Erho, Palmgren ja Hautala ovat jo aikaisemmin todenneet, Rantamalan *Työmies*-lehden kirjoituksista ei löydy kehoituksia väkivaltaan, vaan päinvastoin toistuvia vetoomuksia punaisen terrorin hillitsemiseksi.⁸⁰ Silti väite väkivaltaan kiihottamisesta elää edelleen sitkeästi julkisuudessa.⁸¹

Räisäselle lähettämiensä saatekirjeiden mukaan Untola suuntasi *Työmies*-lehden kirjoituksensa itse asiassa porvarillisille lukijoille. Arvostellessaan porvareita hän käytti pitkään sanamuotoa ”me porvarit” eli sisällytti itsensä kritisoiomaansa ilmiöön. Hän kertoi julkisuudessa jo vuonna 1916, että eri porvaripuolueiden kannattajat olivat pyytäneet häntä nostamaan esiin yhteiskunnallisia epäkohtia. Tuolloin hän oli kuitenkin kehottanut jokaista esiintymään omissa nimissään.⁸² Sosialistit pitivät Untolaa porvarillisena kirjailijana vielä marraskuun 1917 suurlakon jälkeen. Silloin sosiaalidemokraattisen puolueen kansanedustaja Matti Airola luki eduskuntasalissa porvarillisille edustajatovereilleen *Työmies*-lehdestä, mitä ”teidän oma miehenne” sanoi suojeluskuntien perustamisesta.⁸³ *Työmiehen* toimitussihteeri Yrjö Räisänen lähestyi Untolaa toistuvasti artikkelipyynnöillään.⁸⁴ Punaisten rivi-

76 Irmari Rantamala [Untola], Ei kuolema vaan elämä. *Työmies* 9.4.1918.

77 Irmari Rantamala [Untola], Punakaarti. *Työmies* 11.4.1918.

78 Yrjö Räisänen, Irmari Rantamala – Maiju Lassila. *Työväen näyttämötaide* 1.1.1921.

79 Fingerroos 2009, 310.

80 Erho 1957, 143; Palmgren 1966, 275–276; Hautala 2010, 718–719.

81 Esim. Rajala, Mistä Rantamala tuomittiin? *Helsingin Sanomat* 4.1.2019.

82 Rantamala Räisäselle 1.9.1917 ja päiväämätön kirje. VapSa 146a, KA.; Irmari Rantamala [Untola], Porvarikirje 3. *Työmies* 2.7.1916; ”Me porvarit” ks. esimerkiksi Irmari Rantamala [Untola], Kansallinen häpeä. *Työmies* 30.8.1917.

83 Eduskunnan pöytäkirja 26.11.1917, 249–250. Elektroninen aineisto.

84 Rantamala Räisäselle 1.9.1918 ja kaksi päiväämätöntä kirjettä. VapSa 146a, KA.

miesten muistelmissa Rantamalan koettiin antaneen oikean kuvan työväenluokan taistelusta ja se ”valoi taisteleviin joukkoihin rohkeutta ja uutta voimaa, innosti taisteluun ja ponnistuksiin”.⁸⁵ Tämäntapaisten kommenttien vuoksi Räisänen joutui sodan jälkeen myöntämään, että Untola oli kiihottaja, vieläpä ensiluokkainen sellainen.⁸⁶

Untola ei ollut sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän eikä vallankumouksen asialla, vaan puolusti koko julkisen toimintansa ajan johdonmukaisesti ruohonjuuritason poliittisia oikeuksia. Valkoisen Suomen kommunismin vastaisessa ilmapiirissä punaiset kuitenkin kuvattiin yleisesti bolševikkien käskyläisinä.⁸⁷ Se ei voinut olla vaikuttamatta Untolasta tehtyihin tulkintoihin. Aidon karnevalistisen kirjailijan tavoin hän osallistui aikakautensa poliittisiin kiistoihin niiden eturintamassa, taistellen edistyksen puolesta taantumusta vastaan, osoittamatta kuitenkaan täyttä solidaarisuutta millekään hallitsevalle poliittiselle ryhmälle.⁸⁸

Moraalinen suuttumus ja kirjoittamisen pakko: *Työmies*-lehden kirjoitukset 1917–1918

Jos ei aate, niin mikä Untolaa sitten motivoi kirjoittamaan *Työmieheen*? Eino Railon luonnehdinnan mukaan kirjailijan elämän pohjavirtana oli nuoruudessa kehittynyt katkeruus ja viha parempiosaisia kohtaan.⁸⁹ Hautala myötäilee Railoa ja näkee *Työmies*-lehdessä ilmestyneiden kirjoitusten taustalla henkilökohtaista katkeroitumista ja herravihaa.⁹⁰ Näitä käsityksiä vastaan puhuu se, että Untola ei kirjoittanut omassa asiassaan vaan nosti esiin nimenomaan yhteiskunnallisia epäkohtia. Henkilökohtaisten vihan tunteiden sijaan hänen kirjoituksissaan toistuu eksplisiittisesti ilmaistu pettymys porvarillista

85 Verinen muistolehti. *Hämeen Kansa* 19.5.1923; Vesa, Huomenna hänen kuolemansa neljävuotismuistopäivä. *Suomen Työmies* 20.5.1922.

86 Y[rjö] R[äisänen], Irmari Rantamala. Hänen kuolemansa vuosimuistopäivänä. *Suomen Sosialidemokraatti* 21.5.1919.

87 Roselius 2018, 267.

88 Vrt. Bahtin 1995, 390–391.

89 Railo 1923, xxix.

90 Hautala 2010, 151–152, 634, 716.

yhteiskuntamoraalia kohtaan. Tarkemmin määrittelemättömän herravihan sijaan niitä leimaa kirjoittajan syvimpiin moraalisiin arvoihin perustunut suuttumus. Puolustuspuheensa viimeisen lauseen mukaan hän ei kuitenkaan ”huuda kosta kenellekään”.⁹¹

Porvarillisen moraalin kritiikki tulee erityisen voimakkaasti esiin Rantamalan artikkelissa Kultainen oinaan talja, jossa kirjoittaja purkaa pettymystään Suomalaisen puolueen pitkäaikaisen johtajan Johan Richard Danielson-Kalmarin ideologiaan ja historianfilosofiaan.⁹² Pettymyksen perustana oli periaatteellinen erimielisyys yhteiskunnallisten levottomuuksien syistä. Siinä missä kansallismielinen porvaristo syytti sosialistien kiihotusta, Untola piti vastuullisina työnantajia sekä muita eduistaan ja vallastaan kiinni pitäviä ryhmiä. Yläluokka ja porvaristo oli hallinnut Suomea yksin vuosisatojen ajan ja tehnyt päätöksiä eduskunnassa, hallinnon aloilla, talouselämässä ja sivistyslaitoksissa. Niinpä he olivat myös vastuussa yhteiskunnan virkavaltaisuudesta, eriarvoisuudesta, sotatalouden ongelmista sekä oikeuslaitoksen ja lainkäytön vanhoillisuudesta.⁹³

Kansallisessa julkisuudessa muotoutui 1800-luvun kuluessa viholiskuva, jonka mukaan aateli määrittyi rahvaan vastavoimaksi taloudellisen vastakkainasettelun pohjalta.⁹⁴ Rantamalan kirjoituksissa vastustajien ryhmä oli aateliala ja yläluokkaa laajempi, sillä niitä leimaa voimakas epäluottamus yleisesti ”porvaristoa” kohtaan. Porvaristolla hän tarkoitti lähinnä entisillä säätyvaltiopäivillä vaikuttaneita ryhmiä. Vastustaja on hänen kirjoituksissaan aina ”ylhäällä” vallankäyttäjän asemassa, eivätkä esimerkiksi pienviljelijät tai pikkuvirkamiehet sisällyneet hänen viholiskuvaansa. Luokkaraja ei kulkenut Untolan ajattelussa nationalistisen ja sosialistisen ideologian mukaisesti työläisten ja talonpoikien välillä vaan perinteisesti ”herrojen” ja ”rahvaan” välillä.⁹⁵ Tähän näkökulmaan perustuivat hänen moitteensa maaseudun kehittäjinä yleisesti arvostettuja Santeri Alkiota ja Hannes Gebhardia

91 Puolustuspuhe, julkaistu Piilonen 1998, 378.

92 Irmari Rantamala [Untola], Kultainen oinaan talja. *Työmies* 10.4.1918.

93 Irmari Rantamala [Untola], Porvariston aikaansaannokset. *Työmies* 28.9.1917.

94 Vuorinen 2005, 249. Ks. myös Vuorinen 2010.

95 Tapaninen 2020a, 223–224.

kohtaan: ”Ne valheen profeetat ovat suorastaan usuttaneet talonpoikaa teollisuustyöläisten kimppuun.”⁹⁶

Untola kirjoitti *Työmieheen* ensinnäkin siksi, että piti oikeutenaan ”puhua teidän asiassanne”, eli tavallisten, ruumiillista työtä tekevien ihmisten asiassa.⁹⁷ Kirjoituksillaan hän koki mitä ilmeisimmin antavansa äänen niille, joiden oma ääni ei kantanut julkisuuteen asti. Toiseksi hän puhui työväen asiasta porvareille. Ei tietenkään niille, jotka pitivät sosiaalidemokraattista työväenliikettä rikoksiin yllyttävänä kansankiihotuksena, vaan niille, jotka näkivät sen osana demokraattista järjestelmää. Kolmanneksi hän kirjoitti tulevaisuutta varten. Pohtiessaan omaa kirjoittamistaan kirjailija totesi, ettei kirjoittanut syyttääkseen, ”vaan aivan kuin jostakin pakosta. Syyttäjäksi ja tuomariksi astuu kerran tuleva aika, historia ja vasta sen tuomarin saavutua voidaan täysin ymmärtää nykyisen suomalaisen murhenäytelmän syvyys.”⁹⁸ Puolustuspuheessaan hän sanoi kirjoittaneensa vaikeissa oloissa omantuntonsa mukaan.⁹⁹

Untola reagoi kirjoituksillaan välittömiin kirjoitusajankohdan tapahtumiin. Rantamalan *Työmies*-lehdessä vuosina 1917–1918 ilmestyneet kirjoitukset voidaan jaotella tämän perusteella neljään periodiin. Ensimmäisen niistä muodostavat 30. elokuuta – 1. lokakuuta 1917 ilmestyneet yhdeksän artikkelia, joilla Rantamala tuki sosiaalidemokraattien vaalikampanjaa. Näissä kirjoituksissaan hän keskittyi ajamaan erityisesti Suomen itsemääräämisoikeutta, koska hän näki sen yhdistävänä tekijänä edistysmielisten porvarillisten ryhmien ja sosialistien välillä.

Toisen periodin aloittaa marraskuun 1917 suurlakon jälkeen ilmestynyt artikkeli Pikku lintu, jossa kirjoittaja vetoaa yleiseen mielipiteeseen suojeluskuntien perustamista vastaan. Seuraavaksi ilmestyi kirjailijan henkilöhistorian kannalta tärkeä artikkeli Valheen profeetat, jossa Rantamala julistautui työväenliikkeelle täysin solidaariseksi.

96 Irmari Rantamala [Untola], *Työmies ja talonpoika*. *Työmies* 19.3.1918.

97 Irmari Rantamala [Untola], Ei kuolema vaan elämä. *Työmies* 9.4.1918.

98 Irmari Rantamala [Untola], Suomalainen murhenäytelmä. *Työmies* 8.4.1918. Oman kirjoittamisen pohdintaa myös Oman itsensä edessä. *Työmies* 31.3.1918.

99 Puolustuspuhe, julkaistu Piilonen 1998, 378.

Kirjoitus oli reaktio kansanedustaja Paavo Virkkusen eduskunnassa pitämään puheeseen ja kirjailija Juhani Ahon *Helsingin Sanomissa* 24. marraskuuta julkaisemaan kirjoitukseen, joissa he sanoutuivat irti lakon aikana laittomuuksiin syylistyneille ehdotetusta armahduksesta.¹⁰⁰ Tähän periodiin kuuluu kahdeksan Rantamalan artikkelia, jotka liittyvät aiheiltaan Suomen itsenäistymisprosessiin ja vallankumouksen puhkeamisen syihin.

Kolmannen periodin aloittaa artikkeli Nyt on maa myöty, joka syntyi reaktiona Saksan kanssa tehtyyn valtiosopimukseen. Tässä vaiheessa Untola oli saanut lukea *Työmiehestä* Saksan ja Venäjän välille Brest-Litovskissa 3. maaliskuuta 1918 solmitusta rauhasta ja sen ehdoista.¹⁰¹ Periodiin kuuluu seitsemän artikkelia, joissa Rantamala kritisoi vastapuolen julmuutta tiedostaen sen, että hävinneitä kapinoitsijoita tultaisiin rankaisemaan ankarasti.

Neljännän periodin kirjoitukset alkavat 8. huhtikuuta julkaistulla artikkelilla Suomalainen murhenäytelmä. Seitsemää viimeistä kirjoitusta voidaan pitää nujerretulle työväestölle suunnattuina testamenttikirjoituksina. Niitä kirjoittaessaan Untola tiesi, että saksalaiset olivat nousseet maihin, sillä punaisten kansanvaltuuskunta oli poistunut Helsingistä juuri sen vuoksi. Hän käsitteli tulevaa tappiota niin avoimesti kuin sodan oloissa oli mahdollista: ”Minulla syrjäisenä ei ole ollut oikeutta ei valtuutta asioista määräillä neuvoillanikaan, etten joutuisi särkemään jotain yhteistä, jotain toisten luomaa.”¹⁰² Kirjoituksia ohjaa tietoisuus siitä, että työväestö tulisi kapinan jälkeen jatkamaan rauhanomaisin keinoin kamppailuaan paremman elämän puolesta, sekä halu antaa rohkaisua ja evästyä siihen.

Runoilija Veikko Antero Koskenniemen mukaan sosialistien väitteet tehosivat joukkoihin siksi, että samoja sanoja toistettiin riittävän monta kertaa. Hän nimesi tällaisiksi sanoiksi ”porvari” lisäämään muun muassa verenimijä, nylkyri, anastaja, petturi, julmuri, salakavala ja loiseläjä.¹⁰³ Rantamalan porvareille antama lisämääre oli useimmi-

100 Irmari Rantamala [Untola], Pikku lintu. *Työmies* 24.11.1917; Valheen profeetat. *Työmies* 30.11.1917; Hautala 2010, 596.

101 *Työmies* 4.3. ja 7.3.1918.

102 Irmari Rantamala [Untola], Punakaarti. *Työmies* 11.4.1918.

103 V. A. Koskenniemi, Sanojen taikamahti. *Uusi Aura* 9.5.1918.

ten ”orjuuttaja” tai ”riistäjä”. Vastustajaa saatettiin kuvata esimerkiksi ilmaisuilla ”joutilaina elostelevien herrojen lauma” tai vielä painokkaammin ”ylellisyydessä ja joutilaisuudessa työläisten ja talonpoikien hartioilla elävä, sortava ja ryöväävä herralauma”.¹⁰⁴ Rantamalan kirjoitusten kieli on kärkevää ja tarkoituksellisesti poliittisesti epäkorrektia. Teksteissä on runsaasti karnevalistiselle lajille ominaisia piirteitä, kuten henkilöille annettuja solvaavia lisänimiä, liioittelua, päinvastaiseksi kääntämistä, ylennetyn alentamista ja alennetun ylentämistä.

Toisen maailmansodan jälkeen Rantamalan *Työmieheissä* ilmestyneitä kirjoituksia alettiin toistuvasti nimittää ”vertatihkuviksi”.¹⁰⁵ Sen voidaan katsoa ollen reaktiota sodan lopputuloksena lisääntyneeseen sosialistien valtaan ja niin sanottuihin vaaran vuosiin. Ilmaisulla viitattiin lähinnä punaisten väkivaltaan ja Rantamalaan sen yllyttäjänä. Sisällissodan aikana kirjoitetuissa artikkeleissa on tosiaan runsaasti erilaisia vereen liittyviä ilmaisuja, mutta silmiinpistävää on se, että niistä puuttuu kokonaan sosialistien vastustajastaan yleisimmin käyttämä sana ”lahtari”. Hautala on yhdistänyt joitakin Rantamalan käyttämiä ilmauksia kristilliseen verisymboliikkaan.¹⁰⁶ Untola hyödynsi kirjoituksissaan eri kansojen ikivanhaa symboliikkaa, johon kristillinen kuvastokin alun perin kuuluu. Näissä kuvissa veri on ennen kaikkea elämän vertauskuva.¹⁰⁷

Untolaa tutkittaessa on tehtävä selkeä ero hänen omien kirjoitustensa ja hänestä esitettyjen väitteiden välillä. Vastakulttuurin edustajana hän kamppaili nimenomaan niitä vastaan, joilla oli hegemoninen valta määritellä häntä julkisuudessa. Tästä positiostaan käsin hän arvioi porvarillista moraalia ja reagoi sen ilmiöihin sekä taiteilijana että lehtikirjoittajana. Valkoisen Suomen kannalta oli haasteellista, että hän oli 1910- ja 1920-luvuilla yksi suosituimmista kotimaisista näytelmäkirjailijoista, jolla oli paljon myös porvarillista yleisöä.¹⁰⁸ Railo määritteli Untolan luonnekuvaa aikana, jolloin voittajat rakensivat kaikkialla

104 Irmari Rantamala [Untola], *Työmies ja talonpoika*. *Työmies* 19.3.1918.

105 Erho 1957, 142.

106 Hautala 2010, 636.

107 Biedermann 2003, 404–405.

108 Tapaninen 2020b, 47, 54.

Suomessa yksinoikeudella omaa vapausotulkintaansa. Vasemmiston kritiikki sitä kohtaan voitiin aina sivuuttaa vaikenemalla, mutta porvareiden taholta kuuluviin soraääniin piti jotenkin vastata.¹⁰⁹

Ihannoidut ja vihatut naiset

Rantamalan eniten keskustelua herättäneet *Työmies*-lehden kirjoitukset liittyivät porvarillisiin ja työväenluokkaisiin naisiin. Kirjoitusten taustalla häilyy aikakauden naiskuva, joka jakaantui yhtäältä hyvän ja huonon äitiyden ja toisaalta siveyden ja siveettömyyden rajalinjaa pitkin.¹¹⁰ Kansallisidealistic naisihanteeksi oli muotoutunut elävä, sukupuolisesti puhdas nainen, joka koettiin suuremman hyvän, isänmaan ja ihmiskunnan edustajaksi. Aihetta tutkineen Juha Siltalan mukaan ihannoituun naiseen sitoutuneet tunnekokemukset ja niiden aiheuttamat pyrkimykset nousivat säännönmukaisesti esiin hänen tutkimusaineistostaan.¹¹¹

Sisällissodan taistelujen aikana Rantamala vetosi suoraan porvarillisiin naisiin kirjoittaessaan punaisten sairaanhoitotehtävissä olleiden työläisnaisen koskemattomuuden puolesta. Vetoomuksella oli kaksi selvästi ilmaistua tehtävää. Ensinnäkin hän ehdotti, että valkoisen puolen naiset pyytäisivät sukupuolisolidarisuuden nimissä miehiään ja poikiaan jättämään vastapuolen sairaanhoitajat rauhaan. Toiseksi hän halusi varoittaa säätyläisnaisia, koska pelkäsi punakaartilaisissa heräviä kostomielialoja.¹¹² Naisiin vetoaminen oli perusteltua, sillä yhteiskunnan moraalien ja eettisten ihanteiden vaaliminen oli muotoutunut porvarillisten, keskiluokkaisten naisverkostojen tehtäväksi.¹¹³

Pelko siitä, että kaikkein radikaaleimmat työläiset kostaisivat vastustajalle vahingoittamalla heidän naisiaan selittää osaltaan Rantamalan *Työmiehessä* käyttämää ihanteellista sävyä ja paatoksellista tyyliä. Niillä hän pyrki vetoamaan punaisten itseymmärrykseen ja omakuvaan, joissa keskeistä oli yhteiskunnallisen vääryyden kokemus ja oikaisemisen

109 Roselius 2018, 261–262, 268.

110 Vuorinen 2005, 261.

111 Siltala 1999, 691–692.

112 Irmari Rantamala [Untola], Valkeat rosvot. *Työmies* 9.3.1918.

113 Lintunen 2017, 132.

tarve. Työläiset kokivat toimivansa rauhan, edistyksen ja oikeudenmukaisuuden vaalijoina.¹¹⁴ Untola oli täysin solidaarinen työväestön taistelulle, mutta kuvitteli myös tilanteen, joka olisi pakottanut hänet kääntymään sitä vastaan: ”Oman itseni edessä olen luvannut ase kädessä viimeiseen veripisaraan asti suojella jokaista porvarisnaista jos onnettomuus uhkaa.”¹¹⁵

Valkoisen Suomen lehdistössä Rantamalan vetoomus tulkittiin porvarillisiin naisiin kohdistuneeksi uhkaukseksi. Tulkinta lähti leviämään jo sodan aikana Railon toimittaman maanalaisen *Vapaan sanan* välityksellä. Myöhemmin 1920-luvulla tulkinnan avulla hyökättiin toistuvasti Untolaa ja hänen muistoaan kunnioittaneita vastaan.¹¹⁶ Vuoden 1919 lopussa ilmestyneessä *Iltalehdessä* Rantamalan pelkoa punaisten kostosta pidettiin hysteriana ja kirjoitustyyliä hysteerisinä fraaseina sekä todettiin hänen kirjoituksensa tehneen punaisessa Helsingissä porvareihin kaamean vaikutuksen. Kirjoittaja uskoi kyllä Rantamalan tarkoittaneen totta armonpyynnöllään: ”Hän ei olisi sattuttanut kättänsä porvarisnaiseen, eikä siihen suoranaisesti toisiakaan yllyttänyt.”¹¹⁷

Toinen paljon keskustelua herättänyt Rantamalan teksti on viimeisen *Työmies*-lehden pääkirjoitus, joka käsittelee punaisia naissotureita. Reipas työläisneitonon kivääri olalla merkitsi Rantamalalle työväenluokan viimeistä sanaa ja osoitusta siitä, että se oli tehnyt lujan päätöksen taistella oikeuksiensa puolesta.¹¹⁸ Palmgrenin mukaan se oli ylistyspuhe alistetulle työläisnaiselle, jossa Rantamala näki työväenluokan voimattomuuden vertauskuvan.¹¹⁹ Tuomas Hoppu katsoo valkoisen

114 Vuorinen 2005, 254.

115 Irmari Rantamala [Untola], Valkeat rosvot. *Työmies* 9.3.1918; Puolustuspuhe julkaistu Piilonen 1998, 378.

116 Isänmaanpetturit ja heidän venäläiset apurinsa. *Vapaa sana* 10.3.1918; Rintaman toiselta puolen. *Keskipohtanmaa* 11.4.1918; Br. S., Fraaseista. *Iltalehti* 27.12.1919; Rikollista kiihoitusta. *Itä-Savo* 20.1.1920; Gunnar Castrén, Algot Untola – Irmari Rantamala. *Västra Finland* 25.9.1924.

117 Br. S. Fraaseista. Hiukan kansanvillityksen välikappaleista. *Iltalehti* 27.12.1919. Korostus alkutekstissä.

118 Irmari Rantamala [Untola], Suuria näkyjä. *Työmies* 12.4.1918.

119 Palmgren 1966, 276.

Suomen tulkintaperinteen mukaisesti, että kirjoituksen tarkoituksena oli valaa taistelutahtoa punaisen pääkaupungin puolustajiin.¹²⁰ Anu Hakala ja Tiina Lintunen tuovat keskusteluun tuoreempia näkökulmia. Hakalan mukaan nainen sotilaana oli Untolan mielestä sodan suurin uhraus siksi, että naisilta ei odotettu työväenluokan keskuudessa niin suurta ponnistusta.¹²¹ Lintunen puolestaan kytkee kirjoituksen työväenlehdistön sotapropagandaan. Hänen mukaansa sosialistien yleinen suhtautuminen punaisten puolella taistelleisiin naisiin muuttui selvästi huhtikuussa tappion häämöittäessä. Aikaisempi leikillisyyys hävisi ja naiset nostettiin taistelijoina sankariasemaan.¹²²

Molemmat Rantamalan artikkelit toistavat kirjailijan kaunokirjallisen tuotannon naiskuva. Untola tutki aikakautensa ihanteita *Harhamassa* ja parodioi siinä kulttuuriradikaalien kirjallisuuspiirien uutta, vapaamielistä naisihannetta rouva Esemption hahmon avulla.¹²³ Hän kuvasi kriittisesti niin kutsuttuihin ”langenneisiin” naisiin liittyneitä käsityksiä *Harhaman* lisäksi *Martvassa*, *Avuttomissa* ja postuumisti julkaistussa käsikirjoituksessa *Portto*.¹²⁴ *Työmies*-lehden artikkeleissa näkyy jo *Harhamassa* käytetty keino nostaa alennettujen arvoa ylevää kieltä ja tyyllilajia käyttämällä.¹²⁵

Sisällissodan aikana naiskuvan kaksijakoisuus näkyi valkoisten voimakkaana vihana ja halveksuntana punaisia naisia kohtaan. Kaikkein ylenkatsotuin nainen oli prostituoitu, mutta kyse ei ollut pelkästään naiseuden marginaali-ilmiöstä, vaan työväenluokkaiset tytöt leimattiin helposti siveettömiksi, jos he eivät käyttäytyneet vaadittujen normien mukaisesti.¹²⁶ Työläisnaisliikkeen historian 1950-luvulla kirjoittaneen Sylvi-Kyllikki Kilven mukaan juuri valkoisten asenteet ja siitä seuranneet henkilökohtaiset marttyyriuden tunteet tekivät työläisnaiset niin aktiivisiksi sodan jälkeisessä työväenliikkeessä. Kilven mielestä

120 Hoppu 2017, 134.

121 Hakala 2006, 42.

122 Lintunen 2017, 41–42.

123 Tapaninen 2014, 193–199.

124 Rantamala 1909a; Rantamala 1909b; Vatanen 1913; Lassila 2002.

125 Tapaninen 2014, 192.

126 Lintunen 2017, 28–30, 33–35, 38, 55.

Rantamala tajusi punaisten naissotureiden uhrautumiseen liittyneet tunnearvot ja kirjoitti heistä kauniisti.¹²⁷

Sinänsä hyväntahtoiset kansanvalistajat tulivat ihanteellisen nationalisminsa sivutuotteena luoneeksi otollisen ilmapiirin tekopyhyydelle, paheksunnalle ja pahantahtoiselle parjaamiselle. Untola ei kritisoinut porvarillista moraalikasvatusta suoraan, vaan torjui Maiju Lassilana sen aiheuttamaa pelkoa ja ahdistusta naurun keinoin.¹²⁸ Porvarilliset naisverkostot eivät kommentoineet Lassilan huumoria, *Harhaman* naiskuvaa tai Rantamalan artikkeleita julkisuudessa. Sen sijaan vihamielinen palaute tuli aikakauden arvostetuilta liberaaleilta mieskirjailijoilta.¹²⁹

Kansalliskirjailijoiden kyseenalaistaja

Syksyn 1905 suurlakon jälkeen edellisen vuosisadan fennomaanijoh-tajan Yrjö Koskisen kansallisuusaate oli vielä Untolan käyttämä keino kamppailussa ruotsinkielisen yläluokan taloudellista ja sivistyksellistä valta-asemaa vastaan. Perustuslaillisen nationalismin nousun myötä tilanne muuttui. Keväällä 1906 hänen lehtikirjoituksissaan alkoi tulla esiin ristiriita julkisuudessa esitetyn totuuden ja elävässä elä-mässä havaitun totuuden välillä. Ensin hän parodioi *Kokkola*-lehden pakinassaan ”rallimestari Teemu Leinon” Mechelinin kunniaksi kirjoittamaa ”ylistyslaulua” ja ihmetteli pian sen jälkeen *Helsingin Sa-nomien* ympärille ryhmittyneitä kirjailijoita, joiden aatteet olivat ir-ronneen todellisesta elämästä.¹³⁰ Vuonna 1908 hän kiisteli porilaisen *Satakunta*-lehden pakinoitsijana paikallisen oikeistonuorsuomalaisen ”pääskyslehden” *Satakunnan Sanomien* kanssa kirjailijoiden roolista suomalaisuusliikkeessä. Pakinassaan hän viittasi toistuvasti kriittiseen sävyyn valtionpalkinnolla juuri palkittuun *Jaana Rönttyyn* kirjailijan, Eino Leinon, nimeä kuitenkin mainitsematta.¹³¹

127 Kilpi 1953, 156–157.

128 Tapaninen 2019a, 243 ja passim; Tapaninen 2020b, 49–51.

129 Harhaman vastaanotosta Tapaninen 2014, 51–70.

130 Liisan Antti [Untola], Liisan Antin kirjeitä. *Kokkola* 7.4.1906, Maamies [Untola], Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 11.4.1906.

131 Satakunnan Jussi [Untola], Porin kirje. *Satakunta* 16.5.1908; Tapaninen 2020a, 227.

Aloitellessaan omaa kirjailijanuransa Untola pohti kirjallisuuden välittämän kuvan ja elämisen maailman välistä suhdetta *Harhamassa*, *Martvassa* ja julkaisematta jääneessä käsikirjoituksessaan *Veden haussa*.¹³² Eino Leino nousi *Harhaman* vastaanotossa näkyvästi kriittikkona esiin ja kielsi vielä toistamiseen samana vuonna ilmestyneessä esseekokoelmassaan Rantamalan teoksilta kaiken syvemmän esteettisen mielenkiinnon. Leinolla oli kirjallisuuden kentällä arvovaltaa ja vahva määrittelyvalta, mutta Untola sen sijaan vältteli kollegoidensa julkista kommentointia eikä vastannut saamiinsa arvosteluihin muuten kuin parodioimalla niitä *Martvassa*.¹³³ Kustantajalle lähetetyistä kirjeistä löytyy kyllä toistuvia, kitkeräsävyisiä viittauksia siihen, että Leino pyrki aiheuttamaan suhteillaan hankaluuksia hänen kirjailijanuralleen.¹³⁴

Sisällissodan jälkeen Leino otti muistelmakirjassaan *Helsingin valloitus* kantaa kahteen Untolan muistoon liittyvään kysymykseen. Ensimmäkin hän painotti, että Rantamalan kirjoitukset olivat monomaanista valehtelua ja vihaan yllyttämistä sekä viittasi samalla *Harhaman* tekijän ”sekapäisyyteen”. Toiseksi hän kommentoi sitä, pitäisikö Rantamalaa arvostaa sen vuoksi, että hän ei paennut vaan jäi punaisten kansanvaltuuskunnan poistumisen jälkeen Helsinkiin. Leinon mukaan teko saattoi vaikuttaa rohkealta, mutta perimmäinen pelkuruus vei siltä arvon: Rantamalalta puuttui rohkeus kirjoittaa jonkin jalon aatteen palveluksessa ja uskallus julistaa punaisille kaiken vastarinnan mahdottomuutta. Siksi häntä ei ollut syytä arvostaa – eikä liioin edes muistaa.¹³⁵

Untolan ja Juhani Ahon välillä on havaittavissa vuorovaikutusta vasta sen jälkeen, kun Aho oli marraskuun 1917 suurlakon päätyttyä julkaissut *Helsingin Sanomissa* artikkelinsa Armahdustako?. Kirjoitus alkaa pöyristyneillä esimerkeillä punakaartien tekemistä murhista. Sen jälkeen Aho ilmaisi kielteisen kantansa sosiaalidemokraattien

132 Rantamala 1909a; Rantamala 1909b; *Veden haussa*, Algot Untolan käsikirjoitus-kokoelma col. 467, kansio 1, KK.; Tapaninen 2020a, 228.

133 Tapaninen 2014, 57–58, 72–73, 79–80.

134 Hautala 2010, 473.

135 Leino 1918, 78.

tekemään ehdotukseen yleisen armahduksen myöntämisestä niille, jotka olivat järjestöpäätösten toimeenpanijoina joutuneet rikkomaan lakia edistäessään suurlakkoliikettä. Lopuksi hän painotti, että työväenlehdistön kiihotus oli syynä punaisten tekemiin laittomuuksiin.¹³⁶ Artikkelai aiheutti vakavan ristiriidan myös Ahon omassa perheessä, sillä Venny Soldan-Brofeldt oli puolisoaan huomattavasti suopeampi työväen asialle.¹³⁷

Rantamala vastasi Aholle artikkelissaan Valheen profeetat. Pääosaltaan kirjoitus on polemiikkaa Paavo Virkkusen eduskunnassa pitämää puhetta kohtaan, mutta lopussa arvostellaan myös Ahoa itsekritiikin puutteesta, länsimaisen poliittisen kulttuurin ihannoinnista ja kansakuvasta, jossa oloihinsa tyytymättömät työläiset leimattiin ”roistoiksi ja ryökäleiksi”.¹³⁸ Tämän kirjoituksen lisäksi Ahon nimi löytyy viidestä Maiju Lassilan nimellä sisällissodan aikana ilmestyneestä fiktiivisestä pakinasta. Kansalliskirjailija esitetään niissä etuoikeutetun kansanosan henkisen yliotteen vahvistajana. Kolmessa pakinassa viitataan *Helsingin Sanomissa* 27. tammikuuta 1918 julkaistuun Ahon kirjoitukseen Uudenlaista isänmaallisuutta.¹³⁹ Aho ihmetteli siinä venäläisjoukkojen pysymistä maassa ja ennusti sosialistien vallankaappausta.¹⁴⁰

Aho kirjoitti päiväkirjassaan *Hajamietteitä kapinaviikoilta* Rantamalasta toistakymmentä kertaa ja siteerasi pitkästi hänen artikkeleitaan. Oman nimensä esiintymistä Lassilan pakinoissa hän kommentoi seuraavasti: ”Kun Maiju Lassila *Työmiehessä* yhä nälvi minuakin, ja näyttää usuttelevan, tulee näiden sala- ja kostomurhain aikoina ajatelleeksi omienkin päivien päättymistä. Sellaisessa mielentilassa joutuu tekemään tiliä itsensä kanssa ja kysymään, saisinko näin kärsiä siitä, että kirjoitin Armahduksesta viime marraskuussa.” Mietteet liittyivät nuorsuomalaisen kansanedustajan Antti Mikkolan murhaan,

136 Juhani Aho, Armahdustako? *Helsingin Sanomat* 24.11.1917.

137 Rajala 2011, 367.

138 Irmari Rantamala [Untola], Valheen profeetat. *Työmies* 30. 11.1917.

139 Maiju Lassila [Untola], Tasavallan päiväkirja 2, 6, 7, 9 ja 17. *Työmies* 24.1., 31.1., 2.2., 4.2. ja 24.2.1918.

140 Juhani Aho, uudenlaista isänmaallisuutta. *Helsingin Sanomat* 27.1.1918; Rajala 2011, 367–368.

josta Aho oli kirjoittanut päiväkirjaansa edellisenä päivänä.¹⁴¹ Yleisesti ottaen hän ei tuntenut sodan aikana itseään uhatuksi, vaan liikkui punaisessa Helsingissä yllättävänkin rohkeasti.¹⁴²

Sodan jälkeen Untolaa pidettiin työväenlehdissä kirjailijana, jonka muistoa Suomen työväki ei voisi koskaan unohtaa.¹⁴³ Oikeiston lehdessä puolestaan harmiteltiin sitä, että kommunistit eivät arvostaneet Juhani Ahoa kirjailijana mutta porvarit sen sijaan nauroivat huvittuneina Maiju Lassilan näytelmiä katsellessaan ja luulivat löytävänsä niistä totuuden siemenen, ”vaikka tiesivät hänen olleen loppu-aikoinaan tulipunainen”. Sisäministeri Heikki Ritavuoren murhan jälkeen muistutettiin Ahon pitäneen työväen lehdistöä pääsyllisenä syksyllä 1917 tehtyihin poliittisiin murhiin: ”Ja Juhani Ahon käsitys oli aivan yleinen kaikissa yhteiskuntaa säilyttävissä piireissä. Juuri siksi vapaussodan päätyttyä vaadittiin ankarinta rangaistusta niille, jotka olivat kapinan provoseeranneet. Toiset, kuten Maiju Lassila, saivat sen maksaa hengellään.”¹⁴⁴

Kansalliskirjailijoiden ja karnevalistisen kirjailijan kirjoituksissa ovat vastakkain kaksi erilaista käsitystä oikeudesta ja totuudesta. Lahjakkaina kirjoittajina Aho ja Leino muotoilivat näkyviin porvarillisten, yhteiskuntaa säilyttäneiden kansalaisten ymmärrystä maailmasta. Untola teki sitä samaa, mutta uudistuksia vaatineen ruohonjuuritason näkökulmasta. Kummankin osapuolen näkemykset olivat sidoksissa aikakauden kansainvälisiin kulttuurivirtauksiin. Untolan käsityksen mukaan nationalistinen kulttuuri oli harhaantunut, ja siksi hän puhui toistuvasti ”valheen profeetoista” kamppaillessaan valtavirtakulttuurin avainhenkilöitä vastaan. Seuraavan kerran aiheeseen palattiin vasta 1960-luvun alussa, kun kirjailija Väinö Linna käytti ilmaisua ”valkoinen valhe” viitatessaan kansalliseen kulttuuriin ja käsityksiin vuoden 1918 tapahtumista.¹⁴⁵

141 Aho 1918a, 108.

142 Rajala 2011, 371, 372.

143 Irmari Rantamala, kirjailija, jonka muistoa ei voida unhoittaa. *Työn Voima* 5.11.1921.

144 Kommunistit ja taide. *Karjalan Aamulehti* 30.8.1921; Emmekö ole mitään oppineet. *Karjalan Aamulehti* 17.2.1922.

145 Hentilä 2018, 243–247; Tepora 2018b, 328–329.

Miksi kansankiihottajan stigma säilyy?

Valtavirtakulttuurin suhtautuminen kansan nauruun on ollut aina jokseenkin torjuvaa. Bahtin toteaa, että kansan nauru ja sen muodot ovat kaikkein vähiten tutkittu kansan luovuuden alue. Hänen mukaansa niiden sivuuttaminen ja vaillinaisen arvostaminen vääristävät koko eurooppalaisen kulttuurin historiallisen kehityksen kuvaa.¹⁴⁶ Untola hyödynsi kansan naurun kieltä ja tyyliä täysin tietoisesti ja loi niiden avulla yhteyden yleisönsä. Häntä voi pitää eräänlaisena indikaattorina, joka kertoo suomalaisen kansan naurun tuntemuksesta ja arvostuksesta – tai sivuuttamisesta ja vaikenemisesta.

Vaikenemiseen on vaikuttanut ja vaikuttaa yhä venäläistämiskausina muotoutuneen perustuslaillisen nationalismin pitkä varjo. Vaikka historian- ja kirjallisuudentutkimus ovat nykyään moniäänisiä ja moniarvoisia, Eino Leino, Juhani Aho ja muut 1900-luvun alun kulttuuri-vaikuttajat määrittelevät edelleen valtavirtakulttuurimme näkökulmaa. Valkoisessa Suomessa Untolaa pidettiin osaltaan vastuullisena punaisten vallanottoon, jonka katsottiin johtuneen pitkään jatkuneesta kansankiihotuksesta. Hänen vastuutaan on tärkeä pohtia, mutta sitä ei pitäisi tehdä enää valkoisen Suomen vaan tämän päivän historian tutkimuksen valossa. Nykytutkijoiden mukaan Suomen sisällissotaa eivät selitä sinänsä kieltämättömät eturistiriidat vaan niiden ylipolitisoituminen valtatyhjiössä.¹⁴⁷ Sekä oikeisto- että vasemmistoölymystö olivat avainroolissa muovaamassa ihmisten mielialoja ja mielipiteitä.¹⁴⁸

Untola osallistui poliittiseen polemiikkiin tärkeinä pitämiensä eduskuntavaalien yhteydessä. Vuonna 1917 hän alkoi kirjoittaa *Työmieheen* vasta sen jälkeen, kun sosialistienemmistöisen eduskunnan hajotuksen jälkeen alkanut vaalikamppailu oli käynnistynyt ja osoittanut porvariston käyvän yhteisrintamassa työväenliikettä vastaan. Porvarillinen julkisuus piti työväestöä epäluotettavana ja epäkansallisena sekä nosti sen vastakohdaksi oikean, todellisen – eli agraarisen ja talonpoikaisen – Suomen kansan. Hannu Niemisen mukaan julkisuuden jakautuminen luokkajulkisuudeksi esti tehokkaasti dialogin ja pakotti eri

146 Bahtin 1995, 6, 8.

147 Haapala 2018, 50; Siltala 2018, 80.

148 Tepora 2018a, 163.

kansalaisryhmät ennalta määriteltuihin luokka-asemiin.¹⁴⁹ Untola oli vastustanut perustuslaillisten nationalistien isänmaallisuuskäsitystä jo vuoden 1905 suurlakon jälkeen ja varoittanut toistuvasti vallankumouksen vaarasta. Syksyllä 1917 hän korosti vaalikirjoituksissaan Suomen itsemääräämisoikeutta, koska näki sen talonpoikia ja työväestöä yhdistävänä tekijänä. Svinhufvudin senaatin valtaannousun jälkeen hänen näkökulmastaan näytti epävarmalta, oliko Suomesta tulossa monarkia vai tasavalta ja vastattaisiinko työväestön vaatimuksiin reformien sijaan ankaruudella. Siiroisen mukaan nämä kysymykset jakoivat sodan jälkeen mielipiteitä myös valkoisen Suomen kansallismielisessä ja muuten yhtenäisessä porvaristossa.¹⁵⁰

Untolalla oli syksystä 1917 kevääseen 1918 käytettävissään *Työmies*-lehti, jota voidaan pitää vihapropagandan määritelmän edellyttämänä keskitettynä koneistona. Hänen kirjoituksensa on kuitenkin leimattu liian yksioikoisesti vihapuheeksi. Hän ei olisi saanut lehdestä ääntään kuuluviin, jos olisi kirjoittanut näkyvästi punaisten tavoitteita vastaan. Siksi on syytä painottaa – kuten hän itsekin painotti – että Untola ei edustanut työväenliikkeen johtajia, vaan kirjoitti omissa nimissään, puuttumatta punaisten poliittisiin tai strategisiin ratkaisuihin. Kokonaisuutena ottaen hänen kirjoituksensa olivat kriittisiä reaktioita sivistyneistön idealistiseen omakuvaan ja sen vastakuviksi rakentuneisiin viholliskuviin, jotka muotoutuivat kansallismielisten reaktioina sosialismin nousuun. Hän kritisoi porvarillista moraalia ja kansallisuusaatteen oikeus- ja laillisuuskäsitystä, joka ilmeni jyrkimmillään Eugen Schaumanista jääkäriliikkeen kautta Lapuan liikkeeseen ja IKL:ään.¹⁵¹

Untolan *Työmies*-lehden kirjoituksia leimaa moraalinen suuttumus kansallismielistä porvaristoa kohtaan, mutta ei henkilökohtainen katkeruus tai kostonhalu. Hänen kirjoituksensa olivat tyyliltään ja sisällöltään poleemisia ja loukkaavia, mutta ne eivät olleet haavoittuvaista vastapuolta mitätöivää vihapuhetta vaan oppositiosta noussutta toimintaa vallankäyttäjiä vastaan. Hän tuki haavoittuvimmassa asemassa

149 Nieminen 2006, 172–173.

150 Siirainen 2012, 38, 51.

151 Siirainen 2012, 179.

olleita ruohonjuuritason kansalaisia ja kannatti heidän vaatimiaan uudistuksia. Punaisessa Helsingissä hän kirjoitti toistuvasti yksityisiä väkivallantekoja vastaan, ei kertaakaan niiden puolesta. Hän piti sosialistien vallanottoyritystä onnettomana askeleena, mutta ei tuominut julkisuudessa vallankumousta. Kevään 1918 viimeisissä kirjoituksissaan hän rohkaisi työväestöä häviön hetkellä, sillä hän tiesi jo marraskuun 1917 suurlakon jälkitilanteen perusteella, että tulossa oli ankaria rangaistuksia ja häpeää. Tästä näkökulmasta hänen kirjoituksiaan voi pitää rakkauspuheena alistetussa asemassa olleita kohtaan. Rakkauden kohteet tunnistivat kirjoittajan mielialan ja se herätti heissä rohkeutta, itseluottamusta ja vastakaikua.

Untola oli kirjailija, joka käsitteli teoksissaan kansanihmisten heikkoa yhteiskunnallista asemaa ja heihin kohdistuneita moralisoivia asenteita erilaisin sanataiteellisin keinoin. Maiju Lassilan kansannaurun perustuva karnevalistinen pilkka voidaan rinnastaa tämän artikkelikokoelman teeman osalta korkeakulttuurin satiiriin, vaikka sekä Bahtin että Untola sanoutuivatkin satiirista irti. Bahtinin mukaan puhdas satiirikko tuntee vain negatiivisen naurun ja asettaa itsensä pilkkaamansa ilmiön ulkopuolelle, sen vastakohdaksi, kun taas karnevalistinen nauru kohdistuu myös naurajaan itseensä.¹⁵² Untolan oman todistuksen mukaan hänen teoksissaan ei yleensä ole satiiria eikä varsinkaan ivaa, sillä se suorastaan tympäisi häntä.¹⁵³ Ero karnevalistisen naurun ja modernin satiirin välillä tulee selkeästi ilmi, kun Maiju Lassilan teoksia verrataan Eino Leinon ironiaan kansannaista kuvaavassa romaanissa *Jaana Rönty*. Untolan hengenheimolaisia oli helpompi löytää silloisen venäläisen intelligentsian kuin kotimaisen älymystön piiristä.

Miten Untola sijoittuu nykyiseen kansankiihotusta ja vihapuhetta käsittelevään keskusteluun? Hautala korostaa väitöstutkimuksessaan Untolan poliittisen ajattelun kansanvaltaisuutta ja suomalaisuutta.¹⁵⁴ Kansanvaltaisuudesta olen Hautalan kanssa samaa mieltä: Untola oli demokraatti, joka kannatti kaikkien ihmisten itsemääräämisoikeutta,

¹⁵² Bahtin 1995, 13.

¹⁵³ Tapaninen 2019a, 252.

¹⁵⁴ Hautala 2010, 713, 717.

oikeutta valvoa etujaan parlamentaarista tietä. Sen sijaan suomalaisuuden painottaminen edellyttää, että tehdään selvä ero sadan vuoden takaisen Suomen ja tämän päivän Suomen olosuhteiden välille. Untola oli aikakautensa imperialistisen, kolonialistisen ja ylikansallisen kapitalismin kriitikko, joka sanoutui selkeästi irti viholliskuvia luovasta nationalismista. Eino Karhun näkemyksen mukaan hänen ajattelunsa pohjavirtana oli vahva oikeudentunto ja valmius asettua aina ”sorrettujen ja solvaistujen” puolelle.¹⁵⁵ Se on vaihtuvia aatteita kestävämpi eettinen katsantokanta, joka on ajankohtainen vielä tänäänkin.

Lähteet

Julkaisemattomat alkuperäislähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA).

- Vapaussodan arkisto (VapSa) 146a.

Kansalliskirjasto, Helsinki (KK).

- Algot Untolan käsikirjoituskokoelma, col. 467.

Asiakirjakokoelmat

Eduskunnan pöytäkirja 26.11.1917. https://www.itsenaisyyys100.fi/wp-content/uploads/2016/04/Eduskunnan_ptk_26.11.1917.pdf. (13.2.2020).

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat 1918.

Hämeen Kansa 1923.

Iltalehti 1919.

Itä-Savo 1918.

Karjalan Aamulehti 1921.

Keskipohjanmaa 1918.

Savonmaa 1920.

Savotar 1918.

Sosialisti 1928.

Suomen Työmies 1922.

Turun Lehti 1918.

Työmies 1918.

¹⁵⁵ Karhu 1973, 425.

Työn Voima 1921.

Uusimaa 1918.

Vapaa sana 1918.

Aikalaiskirjallisuus

Aho, Juhani: *Hajamietteitä kapinaviikoilta I*. WSOY, Porvoo 1918.

Aho, Juhani: Armahdustako? *Helsingin Sanomat* 24.11.1917, Helsinki.

Aho, Juhani: Uudenlaista isänmaallisuutta. *Helsingin Sanomat* 27.1.1918, Helsinki.

Castrén, Gunnar: Algot Untola – Irmari Rantamala. *Västra Finland* 25.9.1924, Turku.

Koskenniemi, V. A.: Sanojen taikamahti. *Uusi Aura* 9.5.1918, Turku.

Leino, Eino: *Helsingin valloitus. Muistelmia ja vaikutelmia*. Kustannusosakeyhtiö Minerva, Helsinki 1918. Railo, Eino: Algot Untola. *Tulitikkua lainaamassa*. Kustannusosakeyhtiö Kirja, Helsinki 1923.

Räisänen, Yrjö: Irmari Rantamala. Hänen kuolemansa vuosimuistopäivänä. *Suomen Sosialidemokraatti* 21.5.1919, Helsinki.

Räisänen, Yrjö: Irmari Rantamala – Maiju Lassila. *Työväen näyttämötaide* 1.1.1921, Helsinki.

[Untola, Algot]: Maalainen, Uusi senaatti. *Kokkola* 18.11.1905, Kokkola.

[Untola, Algot]: Maamies, Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 28.2.1906, Kokkola.

[Untola, Algot]: Maamies, Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 14.3.1906, Kokkola.

[Untola, Algot]: Liisan Antti, Liisan Antin kirjeitä. *Kokkola* 7.4.1906, Kokkola.

[Untola, Algot]: Maamies, Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 11.4.1906, Kokkola.

[Untola, Algot]: Liisan Antti, Liisan Antin kirjeitä. *Kokkola* 12.5.1906, Kokkola.

[Untola, Algot]: Puhe. *Kokkola* 30.6.1906, Kokkola.

[Untola, Algot]: Maamies, Maalaisen mietteitä. *Kokkola* 7.7.1906, Kokkola.

[Untola, Algot]: Maamies, Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 27.3.1907, Jyväskylä.

[Untola, Algot]: Maamies, Kyntäjän kirje. *Suomalainen* 8.4.1907, Jyväskylä.

[Untola, Algot]: Satakunnan Jussi, Porin kirje. *Satakunta* 16.5.1908, Pori.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Porvarikirje 1. *Työmies* 29.6.1916, Helsinki.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Porvarikirje 2. *Työmies* 30.6.1916, Helsinki.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Porvarikirje 3. *Työmies* 2.7.1916, Helsinki.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Kansallinen häpeä. *Työmies* 30.8.1917, Helsinki.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Porvarien aikaansaannokset. *Työmies* 28.9.1917, Helsinki.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Pikku lintu. *Työmies* 24.11.1917, Helsinki.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Valheen profeetat. *Työmies* 30.11.1917, Helsinki.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Eron hetkellä. *Työmies* 19.1.1918, Helsinki.

[Untola, Algot]: Maiju Lassila, Tasavallan päiväkirja 2. *Työmies* 24.1.1918, Helsinki.

[Untola, Algot]: Maiju Lassila, Tasavallan päiväkirja 6. *Työmies* 31.1.1918, Helsinki.

[Untola, Algot]: Maiju Lassila, Tasavallan päiväkirja 7. *Työmies* 2.2.1918, Helsinki.

[Untola, Algot]: Maiju Lassila, Tasavallan päiväkirja 9. *Työmies* 4.2.1918, Helsinki.

[Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Eteenpäin! *Työmies* 13.2.1918, Helsinki.

- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Suomalainen veri. *Työmies* 23.2.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Maiju Lassila, Tasavallan päiväkirja 17. *Työmies* 24.2.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Jos. *Työmies* 28.2.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Valkeat rosvot. *Työmies* 9.3.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Uusia nimiä. *Työmies* 14.3. 1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Työmies ja talonpoika. *Työmies* 19.3.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Tuho on ovella. *Työmies* 20.3.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Naamioitu teloitus. *Työmies* 30.3.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Oman itsensä edessä. *Työmies* 31.3.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot] Irmari Rantamala, Suomalainen murhenäytelmä. *Työmies* 8.4.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Ei kuolema vaan elämä. *Työmies* 9.4.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Kultainen oinaan talja. *Työmies* 10.4.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Punakaarti. *Työmies* 11.4.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Jaa ja hallitse. *Työmies* 12.4.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot]: Irmari Rantamala, Suuria näkyjä. *Työmies* 12.4.1918, Helsinki.
- [Untola, Algot] Rantamala, Irmari: *Harhama* 1–3. Suomalainen Kustannus-Osakeyhtiö Kansa, Helsinki 1909a.
- [Untola, Algot] Rantamala, Irmari: *Martva* 1–3. Suomalainen Kustannus-Osakeyhtiö Kansa, Helsinki 1909b.
- [Untola, Algot] Vatanen, J. I.: *Avuttomia*. Otava, Helsinki 1913.
- [Untola, Algot] Lassila, Maiju: *Portto*. Toim. Arto Pietilä. Kustannus Hilden, Loimaa 2002.

Muu aineisto

- Hurme, Juha: Varjeltu salaisuus. *Helsingin Sanomat* 30.12.2018.
- Rajala, Panu: Mistä Rantamala tuomittiin? *Helsingin Sanomat* 4.1.2019.
- Toimittajat ilman rajoja Suomi: Lehdistönvapausindeksi.
<https://www.toimittajatilmanrajoja.fi/indeksi> (23.1.2021).

Kirjallisuus

- Bahtin, Mihail: *François Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru*. Suom. Tapani Laine, Paula Nieminen. Kustannus Oy Taifuuni, Helsinki 1995.
- Bakhtin, Mikhail: The Problem of Speech Genres. *Speech Genres and Other Late Essays*. Engl. Vern W. McGee. Toim. Caryl Emerson, Michael Holquist. University of Texas Press, Austin 2004.
- Biedermann, Hans: *Suuri symbolikirja*. Suom. Pentti Lempiäinen. WSOY, Helsinki 2003.

- Erho, Elsa: *Maiju Lassila. Kirjallishistoriallinen tutkimus*. Turun yliopisto, Turku 1957.
- Fingerroos Outi: Viipurin punaiset kuolemat. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Toim. Pertti Haapala, Tuomas Hoppu. WSOY, Helsinki 2009, 309–319.
- Haapala, Pertti: Kaaoksen monet juuret. Teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora, Aapo Roselius, Kati Pitkänen. Gaudeamus, Helsinki 2018, 27–51.
- Hakala, Anu: *Housukaartilaiset. Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa*. Like, Helsinki 2006.
- Hautala, Marko: *Omin voimin. Algot Untolan (1868–1918) poliittis-vakaumuksellinen elämäkerta*. Suomen ja Skandinavian historian väitöskirja. Oulun yliopisto, Oulu 2010.
- Hentilä, Seppo: *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala, Helsinki 2018.
- Hoppu, Tuomas: *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaisnaiset aseissa 1918*. Gummerus, Helsinki 2017.
- Jussila, Osmo: *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1979.
- Karhu, Eino: *Suomen 1900-luvun alun kirjallisuus*. Suom. Ulla-Liisa Heino. Kansankulttuuri, Helsinki 1973.
- Kilpi, Sylvi-Kyllikki: *Suomen työläisnaisliikkeen historia*. Kansankulttuuri Oy, Pori 1953.
- Kinnunen, Tiina: Sisällissodan muistokulttuuri kylmän sodan jälkeen: uusvanhoja ja uusia tulkintoja. Teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora, Aapo Roselius, Kati Pitkänen. Gaudeamus, Helsinki 2018, 335–357.
- Kunnas, Maria-Liisa: *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1976.
- Liikanen, Ilkka: Kansallinen yhteys ja kansanvalta – suomalainen nationalismi. Teoksessa *Nationalismit*. Toim. Jussi Pakkasvirta, Pasi Saukkonen. WSOY, Helsinki 2005, 222–245.
- Lintunen Tiina: *Punaisten naisten tiet*. Otava, Helsinki 2017.
- Nieminen, Hannu: *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino, Tampere 2006.
- Palmgren, Raoul: Sota- ja vallankumousvuosien uusia nimiä. Teoksessa *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus 2*. WSOY, Porvoo 1966, 249–282.
- Perttula, Irma: Bahtinilainen näkökulma Maiju Lassilaan. Teoksessa *Teokset, taustat, tutkijat*. Toim. Jaana Anttila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1988, 75–85.
- Piilonen, Juhani: Algot Untolan viime vaiheet. *Parnasso* 4 1998, 368–388.
- Rajala, Panu: *Naisten mies ja aatteiden. Juhani Ahon elämäntaide*. WSOY, Helsinki 2011.
- Rajavuori, Anna: *Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keski-suomalaisella maa-seudulla 1906–1908*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017.

- Roselius, Aapo: Valkoinen rintama. Vapaussodan muiston vaalijat. Teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora, Aapo Roselius, Kati Pitkänen. Gaudeamus, Helsinki 2018, 257–281.
- Siironen, Miika: *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino, Tampere 2012.
- Siltala, Juha: *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Otava, Helsinki 1999.
- Siltala, Juha: Ratkaisuna sota, jota kukaan ei tahtonut. Teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora, Aapo Roselius, Kati Pitkänen. Gaudeamus, Helsinki 2018, 52–81.
- Tapaninen, Irma: *Karnevalistinen henki. Algot Untolan varhaistuotanto ja virallisen kulttuurin muutos 1900-luvun alussa*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2014.
- Tapaninen Irma: Toisinajattelijat sivistyneistön ja työväestön välissä. Teoksessa *Työväki ja sivistys*. Toim. Sakari Saaritsa, Sinikka Selin. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 235–266.
- Tapaninen, Irma: Kansan nauru Algot Untolan tyylin ja arvomaailman perustana. Teoksessa *Satuperinteestä nykyrunoon. Suullisen perinteen ja kirjallisuuden yhteyksiä*. Toim. Niina Hämäläinen, Hanna Karhu, Silja Vuorikuru. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019a, 237–257.
- Tapaninen, Irma: Torjutut sanat. Maiju Lassilan täydennetyn Liika viisaan laji ja synty. *Synteesi* 37 (1–2) 2019b, 46–65.
- Tapaninen, Irma: Kiihottaja vai kannustaja? Algot Untolan kirjoitukset torpparien muutosvoimana. Teoksessa *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta*. Toim. Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki, Sini Mononen. Tutkimusyhdistys Suoni ry ja Työväen perinteen ja historian tutkimuksen seura, Helsinki ja Tampere 2020a, 207–237.
- Tapaninen, Irma: Kiistävää naurua. J. Alfred Tannerin laulujen vapaat miehet ja Maiju Lassilan näytelmien vahvat naiset. *Synteesi* 39 (3–4) 2020b, 47–55.
- Tepora, Tuomas: Mystifioitu sota: uusiutumisen ja uhrin kokemus. Teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora, Aapo Roselius, Kati Pitkänen. Gaudeamus, Helsinki 2018a, 145–179.
- Tepora, Tuomas: Muuttuvat näkemykset vuodesta 1918. Teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora, Aapo Roselius, Kati Pitkänen. Gaudeamus, Helsinki 2018b, 304–334.
- Tieteen termipankki: Kirjallisuudentutkimus: karnevaali. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:karnevaali> (28.1.2020).
- Vihavainen Timo: *Itäräjä häviää*. Otava, Helsinki 2011.
- Vuorinen, Marja: Herrat, hurrit ja ryssän kätyrit – suomalaisuuden vastakuvia. Teoksessa *Nationalismit*. Toim. Jussi Pakkasvirta, Pasi Saukkonen. WSOY, Helsinki 2005, 248–264.
- Vuorinen, Marja: *Kuviteltu aatelismies. aatelisuus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2010.